

Henry Kissinger

Umění diplomacie

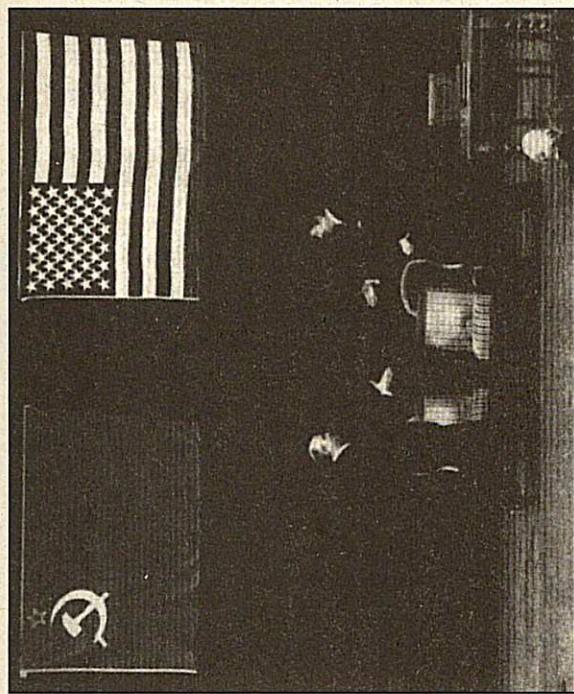
Od Richelieua k pádu Berlínské zdi

PROSTOR

jednali tak, jako by mezinárodní prostředí bylo jaksi irelevantní a jako by americké představy bylo možné prosadit jednostranně, pouhou americkou proklamací.

Ve snaze o vytvoření schůdného přístupu k revolučním změnám, nad nimiž dozírala, zašla Nixonova vláda příliš daleko ve zdůrazňování toho, co považovala za geopolitické danosti Ameriky. Její kritikové a bezprostřední nástupci se snažili tuto odchylku kompenzovat poukazem na ab-solutní verze amerických principů. Nevyhnutelný spor se stal zbytečně bolestným v důsledku rozpadu vnitropolitické jednoty způsobeného dvěma událostmi: Vietnamem a Watergate.

Amerika za studené války udržela svět pohromadě. Nyní znovu našla orientaci a podařilo se jí změnit situaci v neprospěch sovětského protivníka. Je paradoxní, že když se spolu s ideologickou výzvou vytratila i geopolitická hrozba, neměla Amerika v devadesátých letech jinou volbu než zcela nově promyslet, v čem by mohl spočívat její národní zájem.

30. kapitola

Konec studené války: Reagan a Gorbačov

Studená válka začala v době, kdy Amerika očekávala období míru. Skončila ve chvíli, kdy se Amerika chystala na nové období vleklého konfliktu. Sovětské impérium se zhroutilo ještě nečekaněji, než se kdysi prudce vy-lilo ze svých hranic. Stejnou rychlostí nastal obrat amerického postoje k Rusku: za několik měsíců se nepřítelství změnilo v přátelství.

Tato závažná změna proběhla pod záštitou dvou spolupracovníků, od nichž bychom to nečekali. Ronald Reagan byl zvolen v reakci na období zdánlivého ústupu Ameriky. Byl zvolen proto, aby potvrdil tradiční pře-svědčení o její výjimečnosti. Gorbačov, který se propracoval na výsluní v nelitostných zápasech komunistické hierarchie, byl rozhodnut, že oživi sovětskou ideologii, o jejíž převaze byl přesvědčen. Reagan i Gorbačov vě-řili v konečné vítězství svých stran. Mezi těmito dvěma nečekanými spolu-

pracovníky však byl základní rozdí: Reagan rozuměl hnaním motivům své společnosti, zatímco Gorbačov naprosto ztratil kontakt s motivy své. Oba vůdčové apelovali na to, co ve svých systémech považovali za nejlepší. Avšak zatímco Reagan povzbudil ducha svého lidu odkazem k pramenům iniciativy a sebevědomí, Gorbačov urychlil rozpad jím představovaného systému požadováním reformy, již tento systém nebyl schopen.

Po porážce v Indočíně v roce 1975 Amerika prožila ústup z Angoly, prohlubující se vnitropolitické rozštěpení a mimořádný vzestup sovětského expanzionismu. Ve spolupráci s tisíci sovětských vojenských poradců vstoupily kubánské vojenské síly na africkou půdu od Angoly až po Etiopii. Kambodžu, která měla za sebou tolik utrpení, si podmanily vietnamské jednotky podporované a zásobované Sovětským svazem. Sto tisíc sovětských vojáků okupovalo Afghánistán. Zhroutil se vláda prozápadního íránského šáha, kterou nahradil radikálně protiamerický fundamentalistický režim, který zajal jako rukojmí padesát dva Američanů, téměř výlučně úředníků amerického velvyslanectví. Bez ohledu na různé příčiny se zdálo, že kostky domina vskutku začaly padat.

Avšak právě v době zdánlivě maximálního oslabení pozic Ameriky se začal komunismus rozpadat. V jedné chvíli na začátku osmdesátých let se zdálo, že dynamika komunismu smete vše, co se jí postaví do cesty; v dalším okamžiku historického času však již komunismus ničil sám sebe. Během jediného desetiletí se rozpadla východoevropská satelitní sféra a s ní i sovětské impérium, které bylo nuceno vrátit téměř všechny ruské územní zisky od dob Petra Velikého. Žádná světová velmoc se nikdy nerozpadla tak totálně a tak rychle, aniž by se tak stalo v důsledku prohrané války.

Sovětské impérium zkrachovalo zčásti proto, že je jeho dějiny nezadržitelně vedly k přepínání vlastních sil. Sovětský stát se zrodil v krajně nepřiznivě situaci. Podařilo se mu přežít občanskou válku, izolaci a řadu zločinných vládců. V letech 1934–1941 obratnými manévry změnil hrozící druhou světovou válku v to, co označoval za imperialistickou občanskou válku, a s pomocí západních spojenců porazil nacistický nápor. Poté se mu tvář americkému atomovému monopolu podařilo vytvořit ve východní Evropě satelitní sféru. Nakonec se stal Sovětský svaz v postalinském období globální supervelmocí. Nejprve sovětské armády ohrožovaly sousední oblasti, ale později svoji působnost rozšířily na vzdálené světadíly. Sovětské raketové síly rostly rychlostí, která v mnoha amerických odbornících vyvolávala obavy, že Sověti co nevidět získají strategickou převahu. Podobně jako britským politikům devatenáctého století Palmerstonovi a Disraelimu připadalo i americkým státníkům, že Rusko je všude na postupu.

Osudným nedostatkem celého toho nafouklého imperialismu bylo, že sovětsí vůdčové časem ztratili smysl pro míru a přecenili schopnost sovětského systému vojensky i hospodářsky upevnit své zisky. Zapomněli, že se z velmi slabé základny postavili doslova proti všem ostatním významným mocnostem. Sovětsí vůdčové si také nikdy nedokázali přiznat, že osudnou vlastností jejich systému byla neschopnost inspirovat iniciativu a tvořivost a že i přes svoji vojenskou moc Sovětský svaz zůstával velmi zaostalou zemí. Propadli v nemilodrné zkoušce přežití, protože vlastnosti, kterými se členové sovětského politbyra dostali na špičku moci, dusily nejen tvořivost, již bylo zapotřebí pro růst jejich společnosti, ale i schopnost obstát v konfliktech, které sami vyprovokovali.

Sovětský svaz prostě nebyl ani dostatečně silný, ani dostatečně dynamický pro roli, kterou mu jeho vůdčové přidělili. Stalin snad tužil reálnou rovnováhu sil, když na zvyšování americké vojenské moci v průběhu korejské války v roce 1952 reagoval mírovou notou (viz 20. kapitolu). V zoufalém přechodném období po Stalinově smrti jeho nástupci chybně interpretovali jako západní slabost to, že je Západ nechal na pokoji. A ukolébovali se tím, co považovali za dramatické sovětské úspěchy v rozvojových zemích. Chruščov a jeho nástupci dospěli k závěru, že mohou dosáhnout více než mrtvý tyran. Místo snahy o rozdělení kapitalistického světa – což byla základní Stalinova strategie – jej chtěli porazit berlínskými ultimáty, rozmístěním raket na Kubě a avanturismem v rozvojevém světě. Tato jejich snaha do té míry přesahovala sovětské možnosti, že změnila stagnaci v kolaps.

Rozklad komunismu se stal viditelným v průběhu druhého Reaganova prezidentského období. V době, kdy Reagan odcházel z Bílého domu, již byl rozklad nezvratný. Značnou zásluhu na něm mají prezident, kteří vládli před Reaganem, i jeho bezprostřední nástupce George Bush, který obratně dozíral na proces demontáže. Obrat však nastal za prezidentství Ronalda Reagana.

Reagan dosáhl neuvěřitelného úspěchu, který byl pro akademické pozorovatele téměř nepochopitelný. O dějinách nevěděl prakticky nic a to málo, co věděl, přizpůsoboval svým předem utvořeným nezvratným názorům. Biblické zmínky o Armageddonu považoval za operační prognózu. Rád vyprávěl mnoho historických anekdot, které neměly žádnou oporu ve skutečnosti, jak je obecně chápána. V soukromém rozhovoru kdysi přirovnal Gorbačova k Bismarckovi na základě argumentu, že oba museli čelit stejným vnitropolitickým překážkám při přechodu od centrálně plánovaného hospodářství ke svobodnému trhu. Jednomu společnému příteli jsem dal radu, aby Reagana varoval, že tuto nesmyslnou tezi nesmí ni-

kdy opakovat v rozhovoru s nějakým německým partnerem. Tento přítel však nepovažoval za moudré prezidenta varovat, protože by se ono stov-nání mohlo do Reaganovy mysli vrýt ještě hlouběji.

Podrobnosti zahraniční politiky Reagana nudily. Pochopil několik zá-kladních myšlenek o nebezpečí appeasementu, o zlech komunismu a o velikosti jeho země, avšak analýza podstatných problémů nebyla jeho silnou stránkou. To vše mne vedlo k poznámce, kterou jsem považoval za neoficiální. V proslovu na konferenci historiků v Kongresové knihovně jsem řekl: „Když mluvíte s Reaganem, někdy si kladete otázku, jak mohlo někoho napadnout, že by se měl stát guvernérem, neřkuli prezidentem. Avšak vy historikové musíte vysvětlit, jak mohl tak neintelektuální muž dominovat v Kalifornii osm a ve Washingtonu již téměř sedm let.“

Média se nadšeně chopila první části mého prohlášení. Avšak pro his-torika je daleko zajímavější druhá část. V konečné bilanci dokázal presi-dent s krajně povrchním vzděláním rozvinout zahraniční politiku, která byla mimořádně konzistentní a relevantní. Reagan snad měl jen pár zá-kladních myšlenek, avšak shodou okolností tyto myšlenky byly základní-mi problémy zahraniční politiky jeho doby. Ukazuje to, že smysl pro ori-entaci a síla vlastního přesvědčení jsou klíčovými faktory vůdcovství. Otázka, kdo byl autorem Reaganových zahraničněpolitických prohlášení – a žádný prezident si je sám nepíše – , je téměř irrelevantní. Vypráví se, že Reagan byl nástrojem pisatelů svých projevů, avšak to je iluze, kterou šíří ne jeden takový pisatel. Konec konců to byl sám Reagan, kdo si vybral osoby, které stylizovaly jeho projevy, které přednášel s mimořádným pře-svědčením i přesvědčivostí. Nikdo, kdo Reagana trochu znal, nemůže po-chybovat o tom, že jeho projevy vyjadřovaly jeho skutečné názory a že v některých otázkách, jako je strategická obranná iniciativa, byl daleko před svým doprovodem.

V americkém politickém systému, v němž je prezident jediným celo-státně voleným úředníkem, vychází koherentní zahraniční politika – po-kud taková vůbec vznikne – z prezidentových prohlášení. Ta jsou nejefek-tivnější směrnici pro rozrůstající se a palčatou byrokracií a poskytují kri-teria pro diskuse ve veřejnosti i v Kongresu. Reagan předložil značně ko-herentní zahraničněpolitickou doktrínu, která měla značnou intelektuální působivost. Měl mimořádně intuitivní vztah k pramenům americké moti-vace. Zároveň chápal bytostnou křehkost sovětského systému; tento po-znatek byl v přímém protikladu s názory odborníků dokonce i v jeho vlastním konzervativním táboře.

Reagan projevil neuvěřitelný talent pro sjednocování amerického lidu. Jako osobnost byl nezvykle příjemný a nefalšované přátelský. Dokonce

i oběti jeho rétoriky si ji nechťely brát osobně. I když na mne v roce 1976 během svého neúspěšného zápasu za získání prezidentské nominace hořce útočil, nemohl jsem vůči němu pociťovat trvalou nechuť, přestože jako poradce pro národní bezpečnost jsem jej po mnoho let informoval o politice, na niž nyní útočil – a on proti ní tehdy nijak neprotestoval. Sám jsem po skončení kampaně nevzpomínal na předvolební rétoriku, nýbrž na kombinaci zdravého rozumu a laskavého vtipalkovství, jež Reagan pro-jevoval na instruktážních schůzkách. Za války na Středním východě v ro-ce 1973 jsem mu řekl, že nahradíme letadla, o která Izrael přišel, že však nevíme, jak omezit negativní reakce Arabů. „Proč neřeknete, že nahradíte všechna letadla, o nichž Arabové tvrdí, že je sestřelili?“ otázal se Reagan; tento návrh by obrátil značně zveličené údaje arabské propagandy proti svým původcům.

Za jednoduchou slupkou se skrývala mimořádně komplikovaná Reaga-nova povaha. Byl zároveň srdečný a odměřený, plný dobré nálady, avšak v hloubi duše odtázlivý. Žoviálností si vytvářel distanci mezi sebou a oko-lím. Protože jednal s každým stejně přátelsky a protože každého oblažo-val stejnými historikami, nikdo si na něj nemohl činit zvláštní nárok. Zaso-bou anekdot, které při každém rozhovoru znovu a znovu používal, si chránil slabá místa. Podobně jako mnoho herců byl i Reagan v podstatě osamělý člověk – okouzlující a zároveň uzavřený do sebe. Člověk, který byl všeobecně považován za jeho blízkého přítele, mi kdysi prozradil, že Reagan je nejpřátelštějším a současně nejobtížnějším mužem, jakého kdy poznal.

I přes Reaganovu předvolební rétoriku v roce 1976 neexistoval žádný významný koncepční rozdíl v hodnocení mezinárodního prostředí Nixo-novou, Fordovou a Reaganovou vládou. Všechny tři byly odhodlány čelit sovětské geopolitické ofenzivě a byly přesvědčeny, že dějiny jsou na stra-ně demokracií. Neobyčejně se lišily jak taktikou, tak způsoby, jakými kaž-dá z těchto vlád vysvětlovala svou politiku americkému lidu.

Nixonem otrášený domácí rozeprže za vietnamské války. Věřil, že vážně miněné mírové úsilí je podmínkou, aby mohla Amerika obsíat v každé konfrontaci, k níž by mohla vést snaha o zabránění další sovětské expan-zi. Reagan vedl zemi, která již měla ustupování dost, a obranu proti sovět-skému expanzionismu ztůvodňovala důsledně konfrontačně. Podobně jako Woodrow Wilson i Reagan pochopil, že americký lid, který kráčet dějinami ve jménu přesvědčení o výjimečnosti Ameriky, najde největší in-spiraci nikoli v geopolitické analýze, nýbrž v historických ideálech. V tomto smyslu znamenal Nixon pro Reagana to, co znamenal Theodore Roosevelt pro Woodrowa Wilsona. Podobně jako Roosevelt i Nixon dale-

ko lépe chápal fungování mezinárodních vztahů; podobně jako Wilson měl Reagan daleko jistější pochopení myšlenkových pochodů v americké duši.

Reaganova rétorika, zdůrazňující jedinečné mravní postavení Ameriky, odrážela to, co v tomto století říkali při různých příležitostech téměř všichni američtí prezidenti. Reagan se přesvědčením o americké výjimečnosti doslova řídil jako vodítkem při každodenním vedení zahraniční politiky; to činilo jeho konkrétní variantu oné víry výjimečnou. Zatímco Reaganovi předchůdci se odvolávali na americké principy jako na zdůvodnění konkrétních iniciativ, jako, byla Společnost národů či Marshallův plán, Reagan je mobilizoval jako zbraně v každodenním zápase s komunistickým mem. Vysvětlil to i z jeho projevu, který 22. února 1983 pronesl na sjezdu Americké legie:

Tim, že jsme s realitou dnešního světa spojili nadčasové pravdy a hodnoty, jichž si Američané vždy vážili, jsme vytvořili základy pro zásadně nové směřování americké zahraniční politiky – politiky založené na hrdém, nezakřiveném chápání našich drahocenných svobodných institucí...¹

Reagan odmítl „komplex viny“, který spojoval s Carterovou vládou, a hrdě obhajoval americké působení jako „největší mírovou sílu dnešního světa“.² Na své první tiskové konferenci označil Sovětský svaz za zločinné impérium, které je ochotno k dosažení svých cílů „spáchat jakýkoli zločin, lhát a podvádět“.³ Později, v roce 1983, navázal Reagan na tento výrok označením Sovětského svazu za „říši zla“. Byla to přímá mravní výzva, před níž by byli všichni jeho předchůdci ucouvli. Reagan nedbal na konvenční diplomatické postupy. Přílišným zjednodušením předností Ameriky chtěl dostat poslání, které si sám uložil: přesvědčit americký lid, že ideologický konflikt mezi Východem a Západem je důležitý a že v některých mezinárodních záparech jde o to, kdo zvítězí a kdo prohraje, nikoli o výdrž a diplomacii.

Rétorikou prvního Reaganova prezidentského období formálně skončilo období dětente. Cílem Ameriky již nebylo uvolnění napětí, nýbrž kři-

¹ Ronald Reagan, Promluva na výroční washingtonské konferenci Americké legie, 22. únor 1983, v: *Public Papers of the Presidents of the United States, Ronald Reagan* (v dalším pouze *Reagan Papers*), sv. 1983, bk. 1, U.S. Government Printing Office, Washington (D.C.) 1982–1990, s. 270.

² *Tamtéž*, s. 271.

³ Ronald Reagan, tisková konference, 29. leden 1981, *tamtéž*, sv. 1981, s. 57.

žácké tažení a obrácení protivníka. Reagan byl zvolen prezidentem na základě programu militantního antikomunismu a své slovo dodržel. Měl štěstí, že jednal s rychle upadajícím Sovětským svazem. Odmítl Nixonův důraz na národní zájem jako příliš relativistický, zatímco Carterův nedostatek sebedůvěry odsuzoval jako příliš poráženecký. Místo toho předložil apokalyptickou vizi konfliktu, kterou učinil snesitelnější poukazem na historickou nevyhnutelnost jeho výsledku. V červnu 1982 pronesl v londýnském Westminster Hallu projev, v němž popsal, jak vnímá Sovětský svaz:

V určitém ironickém smyslu měl Marx pravdu. Dnes jsme svědky velké revoluční krize, krize, v níž se požadavky hospodářského řádu dostaly do přímého rozporu s požadavky řádu politického. Avšak ke krizi nedochází na svobodném, nemarxistickém Západě, nýbrž ve vlasti marxismu-leninismu, v Sovětském svazu...

Sovětský systém je přecentralizovaný, nedává prakticky žádné podněty a každým rokem investuje své nejlepší zdroje do výroby nástrojů ničení. Stále snižování hospodářského růstu ve spojení s růstem vojenské výroby uvaluje na sovětský lid těžké břímě.

Máme před sebou politickou strukturu, která již neodpovídá své hospodářské základně, společnost, jejíž politické síly se staly brzdou sil výrobních.⁴

Když jsme s Nixonem o deset let dříve tvrdili totéž, jen to zesílilo konzervativní kritiku dětente. Konzervativci nedůvěřovali poukazování na historický vývoj ve službách dětente, protože se obávali, že by jednání s komunisty mohla vést k morálnímu odzbrojení. Avšak idea nevyhnutelného vítězství se jim jako nástroj konfrontace zamlouvala.

Reagan byl přesvědčen, že se vztahy k Sovětskému svazu zlepší, budou-li se bát nukleárního armageddonu i Sověti. Byl odhodlán Kremlu názorně vysvětlit rizika pokračujícího expanzionismu. O desetiletí dříve by jeho rétorika vedla k nekontrolovanému výbuchu občanské neposlušnosti a mohla by přivodit konfrontaci se stále sebevědomým Sovětským svazem; o desetiletí později by působila zastarale. V podmínkách osmdesátých let položila základy k období nebyvalého dialogu mezi Východem a Západem.

Reaganova rétorika se nutně dostala do palby stoupenců zavedených ortodoxních názorů. V časopise *The New Republic* z 11. dubna 1983 vy-

⁴ Reaganův projev k poslancům britského parlamentu, Londýn, 8. června 1982, *tamtéž*, sv. 1982, bk. 1, s. 744.

jádrila šifra „TRB“ pohoršení nad Reaganovým označením Sovětského svazu za „říší zla“ a označila ji za „primitivní povídání s apokalyptickou symbolikou“;⁵ za „primitivní“ ji také označil Anthony Lewis v listě *The New York Times* z 10. března 1983.⁶ V roce 1981 odsoudil významný profesor Harvardovy univerzity Stanley Hoffmann Reaganův militantní styl jakožto „svalnaté řeči“ a projev „neonacionalismu“. Označil jej za jakousi „fundamentalistickou reakci“, která nemá co nabídnout komplexnímu světu, v němž prý hospodářské slabiny Ameriky nejsou o nic menší než slabiny Sovětského svazu.⁷

Nakonec Reaganova rétorika nepřekazila významná jednání, jak předpovídali jeho kritičtí. Naopak, za druhého Reaganova prezidentského období dosáhl dialog mezi Východem a Západem takového rozsahu a intenzity, jaké svět nepoznal od dětenice za prezidenta Nixona. Tentokrát však měla jednání podporu veřejného mínění a tleskali mu i konzervativci.

Reaganův přístup k ideologickému konfliktu byl zjednodušenou verzí wilsonismu. A jeho koncepce řešení tohoto zápasu se opírala o americký utopismus. Přestože Reagan formuloval ideologický konflikt jako zápas mezi dobrem a zlem, zdaleka netvrdil, že je nutné tento konflikt dobojovat až do konce. Spíše byl – typicky americky – přesvědčen, že komunistická neustupnost je založena spíše na nevědomosti než na vrozené zlé vůli, spíše na nedorozumění než na záměrném nepřátelství. Proto Reagan očekával, že konflikt pravděpodobně skončí obrácením protivníka. V roce 1981, kdy se vzpamatovával z pokusu o atentát, napsal Leonidu Brežněvovi rukou psané poselství, v němž se snažil rozptýlit sovětskou podezřívavost vůči Spojeným státům – jako by osobní apel mohl smazat pětasedmdesát let komunistické ideologie. Bylo to téměř doslova stejné ujištění, jaké dal Truman na konci druhé světové války Stalinovi (viz 17. kapitola):

Často se naznačuje ... že máme imperialistické úmysly a že tak ohrozíme vaši bezpečnost i bezpečnost nově vznikajících států. Pro taková obvinění neexistují žádné důkazy; naopak existují pevné důkazy o tom, že se o to Spojené státy jinak nepokusily v době, kdy mohly ovládnout svět a kdy jim nehrozilo žádné riziko... Rád bych řekl, že neexistuje absolutně žádný důvod k obviněním, že se Spojené

⁵ „TRB“ (Richard Strout), „Reagan's Holy War“, *The New Republic*, 11. duben, 1983, s. 6.

⁶ Anthony Lewis, „Onward, Christian Soldiers“, *The New York Times*, 10. březen 1983, s. A27.

⁷ Stanley Hoffmann, „Foreign Policy: What's To Be Done?“, *New York Review of Books*, 30. duben 1981, s. 33–37, 39.

státy dopouštějí imperialismu, nebo že se s použitím síly pokoušejí vnutit jiným zemím svoji vůli...

Pane prezidente, neměli bychom usilovat o odstranění překážek, které brání našim národům, které představujete Vy i já, aby dosáhly svých nejdražších cílů?⁸

Jak se slučoval smířlivý tón Reaganova dopisu a jeho předpoklad, že jeho příjemce bude odesílateli nějak zvlášť důvěřovat, s jeho tvrzením, s nímž vystoupil jen o pár týdnů předtím: že sovětsí vůdčové jsou schopni každého zločinu? Reagan nepocítoval potřebu tento očividný rozpor vysvětlovat, možná proto, že hluboce věřil ve správnost *obou* tezí – ve zlovolné chování Sovětů i v možnost ideologického obrácení sovětských vůdců.

A tak po Brežněvově smrti v listopadu 1982 napsal Reagan – 11. července 1983 – rukou psaný příspěv Brežněvovu nástupci Juriji Andropovovi, v němž opět popíral jakékoli agresivní záměry.⁹

Když zanedlouho zemřel i Andropov a jeho (zjevně přechodným) nástupcem se stal starý a neduživý Konstantin Černěnko, Reagan se svěřil svému deníku, který byl nepochybně zamýšlen k publikaci:

Mám silný vnitřní pocit, že bychom si měli o svých problémech promluvit jako muž s mužem, že bych se jej měl pokusit přesvědčit, že vstoupili Sověti do rodiny národů, budou z toho mít materiální užitek atd.¹⁰

O šest měsíců později, 28. září 1984, navštívil Gromyko poprvé za Reaganovy vlády Bílý dům. Reagan se opět svěřil deníku; zapsal si, že jeho hlavním cílem je rozptýlit podezřívavost sovětských vůdců vůči Spojeným státům:

Mám pocit, že se ve snižování zbraní nikam nedostaneme, dokud budou stejně podezřívaví vůči našim motivům, jako jsme my k jejich. Jsem přesvědčen, že potřebujeme schůzku, abychom jim mohli vysvětlit, že vůči nim nechováme nekalé úmysly, ale že podle nás oni takové úmysly chovají vůči nám.¹¹

⁸ Text Reaganova dopisu v Promluvě o snížení zbrojení a nukleárních zbraní ke členům Národního tiskového klubu, 18. listopad 1981, v: *Reagan Papers*, sv. 1981, s. 1065.

⁹ Ronald Reagan, *An American Life*, Simon & Schuster, New York 1990, s. 576. (Český překlad vyjde v nakladatelství Prostor v roce 1997. Pozn. red.)

¹⁰ *Tamtéž*, s. 592.

¹¹ *Tamtéž*, s. 603.

Bylo-li sovětské jednání způsobeno dvěma generacemi podezřívavosti vůči Spojeným státům, Reagan mohl docela dobře předpokládat, že je tento pocit hluboce zakořeněný v sovětském systému a v jeho dějinách. Horoucí naději, že sovětské obavy lze odstranit v jediném rozhovoru se sovětským ministrem zahraničí (který navíc dokonale ztělesňoval komunistické panství), lze u tak nepokrytého antikomunisty vysvětlit jen nepočetitelným americkým přesvědčením, že dorozumění mezi národy je co si normální, že nenormální je napětí a že důvěru lze vybudovat neúnavným projevováním dobré vůle.

A tak Reagan, metla komunismu, nespáňoval nic podivného na tom, že v předvečer svého prvního setkání s Gorbačovem v roce 1985 s napětím očekával, že schůzka urovná konflikty trvající již dvě generace. Jeho postoj připomínal spíše Jimmyho Cartera než Richarda Nixona:

Již za Brežněvovy vlády jsem snil o tom, že se mezi čtyřma očima setkám se sovětským vůdcem. Myslel jsem si, že bychom mohli dokázat to, co se nepodařilo našim diplomatům, protože neměli dostatečné pravomoci. Jinými slovy, měl jsem pocit, že když na schůzce na nejvyšší úrovni budou spolu hovořit a jednat dvě hlavy států, mohou se pak do sebe zavěšení objevit na veřejnosti a oznámit: „Na tomhle jsme se dohodli.“ Takovou dohodu by se byrokratům neopodářilo zpackat. Až do příchodu Gorbačova jsem neměl možnost svůj nápad vyzkoušet. Nyní jsem dostal příležitost.¹²

Navzdory řečem o ideologické konfrontaci, navzdory skutečnosti, že vedl geopolitický konflikt, Reagan v hloubi duše nevěřil, že napětí má strukturní či geopolitické příčiny. On i jeho spolupracovníci považovali morální a společenskou rovnováhu za příliš omezující a za příliš pesimistickou; nešlo jim o postupné řešení, nýbrž o konečný výsledek. A víra v něj dala Reaganovu týmu mimořádnou taktickou pružnost.

Reaganův životopisec píše o jednom z jeho „snů“, který prezident vyprávěl i mně:

Prezident Reagan snil mimo jiné o tom, že vezme Michaila Gorbačova na cestu po Spojených státech, aby se sovětský vůdce mohl podívat, jak žijí obyčejní Američané. Reagan o tom často hovořil. Představoval si, že s Gorbačovem přeleti ve vrtulníku nad dělnickým městečkem, podívají se na továrnu a na její parkoviště plné aut a pak zakrouží nad příjemnou obytnou čtvrtí a uvidí, že tovární děl-

nici žijí v domcích „s trávníky a zahrádkami, na jejichž příjezdové cestě bude možná parkovat druhé auto nebo člun, a ne v betonových králikárnách, jaké jsem viděl v Moskvě“. Vrtulník pak přistane a Reagan vyzve Gorbačova, aby zaklepal a zeptal se místních obyvatel, „co si myslí o našem systému“. Dělníci mu řeknou, jak krásné je žít v Americe.¹³

Reagan byl zjevně přesvědčen, že jeho povinností je přimět Gorbačova nebo kteréhokoli jiného sovětského vůdce k rychlejšímu a neodvolatelnému uznání chybnosti komunistické filozofie, a že Jakmile rozptýlí nesprávné sovětské představy o skutečné povaze Ameriky, rychle se dostaví era smíření. V tomto smyslu – přes veškerý jeho ideologický zápal – zůstávaly Reaganovy názory na podstatu mezinárodního konfliktu přísně americké a utopické. Protože Reagan nevěřil v nesmiřitelnost národních zájmů, nepovažoval za nesmiřitelné žádné mezinárodní konflikty. Jakmile sovětské vůdce změni své ideologické názory, bude svět ušetřen sporů, které charakterizovaly klasickou diplomacii. A mezi permanentním konfliktem a trvalým smířením neviděl žádné mezistupně.

I když byly Reaganovy názory na konečný výsledek optimistické, ba „liberalní“, chtěl svého cíle dosáhnout prostřednictvím neutuchající konfrontace. V jeho uvažování horlivá snaha skoncovat se studenou válkou nevyžadovala, aby byla vytvořena „příznivá“ atmosféra, nepotřebovala jednostranná gesta, která tak milovali stoupenci permanentních jednání. Reagan byl natolik Američanem, že konfrontaci a smíření považoval za po sobě jdoucí stadia politického procesu. Stal se prvním poválečným prezidentem, který zahájil ideologickou i geostrategickou ofenzivu.

Sovětský svaz nebyl nucen se s takovým fenoménem vyrovnat od dob Johna Fostera Dullese – a Dulles nebyl ani prezidentem, ani se vážně nepokoušel realizovat svoji politiku „osvobození“. Naproti tomu Reagan a jeho spolupracovníci svá prohlášení brali doslova. Od chvíle Reaganovy inaugurace sledovali současně dva cíle: boj se sovětským geopolitickým tlakem až do chvíle, kdy bude expansionismus nejprve zastaven a později donucen k ústupu, a zahájení zbrojního programu, který měl zastavit sovětskou snahu o dosažení strategické převahy a obrátit ji ve strategickou nevýhodu.

Ideologickým nástrojem této výměny rolí se stala otázka lidských práv, již Reagan a jeho poradci použili v pokusu o podkopání sovětského sys-

¹² Tamtéž, s. 634.

¹³ Lou Cannon, *President Reagan: The Role of a Lifetime*, Simon & Schuster, New York 1990, s. 576.

tému. Zajisté, i jeho bezprostřední předchůdci potvrdili význam lidských práv: Nixon v otázce emigrace ze Sovětského svazu, zatímco Ford dosáhl největšího pokroku třetím košem Helsinských dohod (viz 29. kapitola). Carter učinil z lidských práv hlavní prvek své zahraniční politiky a prosazoval je u spojenců Ameriky tak intenzivně, že jeho volání po spravedlnosti občas ohrožovalo jejich vnitropolitickou soudržnost. Reagan a jeho poradci učinili další krok: chápali lidská práva jako nástroj svržení komunismu a demokratizace Sovětského svazu – tedy jako klíč k mírovému světu, jak Reagan zdůraznil ve svém poselství o stavu Unie předneseném 25. ledna 1984: „Vláda, která se opírá o souhlas ovládaných, nevede válku se svými sousedy.“¹⁴ V roce 1982 Reagan ve Westminsteru uvítal vlnu demokracie po celém světě a vyzval svobodné národy

... aby podpořily infrastrukturu demokracie, systém svobodného trhu, odbory, politické strany, univerzity. To lidu umožní, aby si zvolil vlastní cestu, rozvíjel svou kulturu a urovnal neshody mírovými prostředky.¹⁵

Výzva ke zlepšení demokracie doma byla předebrána ke klasicky wilsonovskému tématu: „Máme-li se ve zbývající části století stát svědky postupného vzestupu svobody a demokratických ideálů, musíme podniknout akce, kterými bychom pomohli kampani za demokracii.“¹⁶

Reagan ve skutečnosti dovedl logiku wilsonismu do konce. Amerika nechtěla pasivně vyčkávat, až se vyvinou svobodné instituce, a nechtěla se omezovat na obranu proti přímým hrozbám své bezpečnosti. Místo toho hodlala aktivně prosazovat demokracii, odměňovat země, které naplnily její ideály, a trestat ty, které jim nedostály – i kdyby jinak nepředstavovaly viditelnou hrozbu Americe. Reaganův tým tak obrátil vzhůru nohama tvrzení prvních bolševiků: budoucnost měla patřit hodnotám demokracie, nikoli hodnotám *Komunistického manifestu*. A Reaganův tým byl důsledný: požadoval uskutečnění reform jak od konzervativního Pinochetova režimu v Chile, tak od autoritářského Marcosova režimu na Filipínách. První z těchto režimů byl nucen souhlasit s referendem a svobodnými volbami, v nichž byl poražen, druhý byl za spolupráce Američanů svržen.

Křížová výprava za demokracii také volala po položení základních otázek

¹⁴ Ronald Reagan, projev o stavu Unie před společným zasedáním obou komor Kongresu, 25. ledna 1984, v: *Reagan Papers*, sv. 1984, bk. 1, s. 92.

¹⁵ Reagan, projev v britském parlamentu, 8. červen 1982, *tamtéž*, sv. 1982, bk. 1, s. 746.

¹⁶ *Tamtéž*, s. 745.

zek, které jsou zvláště relevantní v období po studené válce. Jak je možné tuto křížovou výpravu smířit s dlouho zastávanou americkou doktrínou nevmešování se do vnitřních záležitostí jiných států? Do jaké míry by jí měly být podřízeny takové cíle, jako je národní bezpečnost? Jakou cenu bude Amerika za podporu svých hodnot ochotna zaplatit? Jak se má vyvarovat dvou extrémů: přepínání vlastních možností a rezignace? Svět po studené válce, v němž se první léta Reaganovy vlády jeví jako vzdálená historie, bude na tyto otázky muset najít odpověď.

Ale v době, kdy se Reagan ujímal úřadu, jej takovéto problémy trápily méně než vytvoření strategie, která by přerušila neutuchající sovětskou ofenzivu z předcházejících let. Cílem Reaganovy geostrategické ofenzivy bylo Sovětům ukázat, že zašli příliš daleko. Reaganova strategie odmítla Brežněvovu doktrínu o nezvratnosti komunistických zisků; vyjádřila přesvědčení, že komunismus lze nejen zadržet, ale i porazit: Reagan dosáhl zrušení Clarkova dodatku zakazujícího americkou pomocí antikomunistickým partyzánům v Angole, značně vystupňoval podporu protisovětským partyzánům v Afghánistánu, rozvinul rozsáhlý program boje proti komunistickým gerílám ve Střední Americe, a dokonce poskytl humanitární pomoc Kambodži. Bylo velkým úspěchem svědčícím o soudržnosti Ameriky, že o něco více než pět let po indočínském debaklu se mohl rozhodný prezident – tentokrát úspěšně – po celém světě opět postavit proti sovětské expanzi.

Sověti opět ztratili většinu z toho, co v sedmdesátých letech získali – i když k několika těmto ústupům došlo až za Bushovy vlády. V roce 1990 skončila vietnamská okupace Kambodži, v roce 1993 se konaly volby a uprchlíci se začali chystat k návratu. V roce 1991 se kubánské jednotky stáhly z Angoly a v témže roce se zhroutil komunisty podporovaná vláda v Etiopii. V roce 1990 byli sandinisté v Nikaragui donuceni přijmout svobodné volby – což bylo riziko, které do té doby nebyla žádná komunistická strana ochotna přijmout. Snad nejdůležitějším úspěchem se stalo stažení sovětských vojsk z Afghánistánu v roce 1989. Všechny tyto události přispěly k poklesu elánu komunistů a jejich geopolitické přesvědčivosti. Sovětská reformátora pozorovali zhroucení sovětského vlivu v takzvaném třetím světě. Záhy uváděli Brežněvova nákladná a marná dobrodružství jako důkaz bankrotu komunistického systému, jehož nedemokratický styl rozhodování bylo podle jejich přesvědčení naléhavě nutné revidovat.¹⁷

¹⁷ Viz knihu Petera W. Rodmana o studené válce ve třetím světě chystanou nakladatelstvem Charles Scribner's Sons.

Reaganova vláda těchto úspěchů dosáhla praktickým uplatněním politiky, které se začalo říkat Reaganova doktrína. Spojené státy se rozhodly pomoci antikomunistickým povstalcům, aby své země vymanili ze sovětské sféry vlivu. To znamenalo vyzbrojení afghánských mudžahedínů bojujících s Rusy, podporu kontrás v Nikaragui a pomoc antikomunistickým silám v Etiopii a v Angole. Po celá šedesátá a sedmdesátá léta Sověti podporovali komunistické povstalce proti vládám, které byly přátelské vůči Spojeným státům. Nyní, v osmdesátých letech, dala Amerika Sovětům okusit jejich vlastní lék. V únoru tuto koncepci vysvětlil ministr zahraničí George Shultz v projevu proneseném v San Francisku:

Po mnoho let jsme sledovali, jak naši protivníci bez zábran podporují povstalce šířící po celém světě komunistickou diktaturu ... každé vítězství komunismu bylo považováno za nezvratné... Dnes však sovětské impérium slabne pod tlakem svých vnitřních problémů a vnějších závazků... Demokratické síly po celém světě si zaslouhují, aby chom při nich stáli. Opustit je by znamenalo ostudnou zradu – zradu nejen statečných mužů a žen, ale také našich nejvyšších ideálů.¹⁸

Vzletný wilsonovský jazyk globální podpory svobody a demokracie byl okořeněn téměř machiavelistickým realismem. Amerika nešla „do ciziny, aby hledala stvůry, které je třeba zničit,“ jak to památně vyjádřil John Quincy Adams. Reaganova doktrína byla spíše strategií, jak pomoci nepříteli našeho nepřítele – s touto strategií by býval Richelieu z celého srdce souhlasil. Reaganova vláda poskytovala pomoc nejen opravdovým demokratům (jako v Polsku), ale také islámským fundamentalistům (paktovala se přitom s Íránci), pravicovým silám ve Střední Americe a kmenovým válečníkům v Africe. Spojené státy neměly více společného s mudžahedíny než Richelieu s osmanským sultánem. Měly však s nimi společného nepřítele, a ve světě ovládaném národním zájmy se proto staly jejich spojenci. Výsledkem bylo urychlení pádu komunismu. Amerika však musela čelit mucivé otázce, které se po většinu svých dějin snažila vyhnout a která je centrálním dilematem států: které cíle světí jaké prostředky?

Nejzákladnější Reaganovou výzvou Sovětskému svazu se stal jeho zbrojní program. Ve všech svých volebních kampaních Reagan odsuzoval nedostatečnost obranného úsilí Ameriky a varoval před nadcházející sovětskou převahou. Dnes víme, že tyto obavy odrážely přílišné zjednodu-

šení podstaty vojenské převahy v nukleárním věku. Avšak bez ohledu na přesnost Reaganova chápání sovětské vojenské hrozby se mu podařilo mobilizovat jeho konzervativní stoupence daleko úspěšněji než Nixonovi poukazováním na geopolitická nebezpečí.

Před nastoupením Reaganovy vlády radikální kritikové americké politiky za studené války běžně tvrdili, že zvyšování vojenského potenciálu je nesmyslné, protože Sověti vždy dokáží na americké úsilí přiměřeně odpovět, a to na všech úrovních. Ukázalo se však, že tento argument byl ještě nepřesnější než obavy z nadcházející sovětské převahy. Rozsah a tempo Reaganova zbrojního programu posílilo všechny pochybnosti, které již existovaly v myslích sovětského vedení v důsledku debaklů v Afghánistánu a v Africe, pochybnosti o tom, zda si Sovětský svaz může dovolit závody ve zbrojení hospodářsky a – což bylo ještě důležitější – zda v nich může obstát technologicky.

Reagan obnovil programy zbraňových systémů – jako byl bombardér B-1 – zrušených Carterovou vládou a začal rozmisťovat střely MX, po deseti letech první nové americké mezikontinentální rakety odpalované ze země. Dvěma strategickými kroky, které nejvíce přispěly ke skončení studené války, bylo rozhodnutí NATO rozmístit americké střely středního doletu v Evropě a americké rozhodnutí zahájit práce na strategické obranné iniciativě (SDI).

Rozhodnutí NATO rozmístit v Evropě rakety středního doletu (s dosahem až 2400 kilometrů) pocházelo již z dob Carterovy vlády. Jeho cílem bylo zmírnit hněv západoněmeckého kancléře Helmuta Schmidta nad jednostranným americkým zrušením projektu takzvané neutronové bomby – která měla omezit ničivost nukleární války. Schmidt tento projekt podpořil i přes odpor své vlastní sociálnědemokratické strany. Zbraně středního doletu (zčásti balistické střely, zčásti křížující střely odpalované ze země) byly ve skutečnosti zamýšleny k jinému účelu – měly čelit velkému počtu nových sovětských střel (typu SS-20), které mohly z hloubi sovětského území dosáhnout všech evropských cílů.

Ve své podstatě byly argumenty ve prospěch zbraní středního doletu politické a nikoli strategické. Vycházely ze stejných obav, které o dvacet let dříve vyvolaly spojenecké diskuse o strategii. Tentokrát se však Amerika snažila obavy Evropy zmírnit. Řečeno bez obalu, opět šlo o to, zda se může západní Evropa spoléhat, že Spojené státy užijí svých nukleárních zbraní k odražení i takového sovětského útoku, který by byl omezen na Evropu. Kdyby evropští spojenci Ameriky opravdu věřili v ochotu Ameriky uchýlit se k nukleární odvetě ze základen na území Spojených států nebo z odpalovacích stanovišť na moři, nové rakety na evropské půdě by

¹⁸ Shultzův projev „America and the Struggle for Freedom“, 22. únor 1985, U.S. Department of State, Bureau of Public Affairs, Washington (D.C.), únor 1985, Current Policy, č. 659, s. 1–5.

byly zbytečné. Avšak právě o americké rozhodnosti v této otázce evropští představitelé i nadále pochybovali. Američtí vůdcové zase měli vlastní důvody, proč na evropské obavy reagovat. Součástí strategie pružné reakce bylo najít i jiné alternativy než toální válku zaměřenou na Ameriku nebo podvolení se sovětskému nukleárnímu vydírání.

Existovalo samozřejmě i hlubší vysvětlení než podvědomá vzájemná nedůvěra obou stran atlantického partnerství: totiž že nové zbraně organicky spojí strategickou obranu Evropy s obranou Spojených států. Podle tohoto argumentu by Sovětský svaz nezaútočil konvenčními zbraněmi, aniž by se nejprve nepokúsil o zničení raket středního doletu v Evropě, které by – vzhledem ke své blízkosti a přesnosti – mohly vyřadit centrální sovětského velení a usnadnit zničující první úder amerických strategických sil. Na druhé straně by byl příliš riskantní i útok na americké rakety středního doletu, který by ponechal odvetnou sílu Ameriky nedotčenou. Útok by mohl přezít tolik raket středního doletu, že by mohly způsobit vážné škody. Tak by se rozhodujícím faktorem staly nepoškozené americké odvětné síly. Rakety středního doletu tedy vyplnily mezeru ve spektru odstrašujících prostředků. V dobovém technickém žargonu by tak obrana Evropy byla „napojena“ na obranu Spojených států. Sovětský svaz by nemohl zaútočit na žádnou z těchto dvou oblastí, aniž by podstupoval nepřijatelné riziko všeobecné nukleární války.

Technické „napojení“ také reagovalo na rostoucí obavy Evropy – zvláště Francie – z německého neutralismu. Po svržení Schmidta v roce 1982 se zdálo, že se německá sociálnědemokratická strana vrací k nacionalismu a neutralismu. V roce 1986 jeden z jejích vůdců Oscar LaFontaine dokonce vyzval, aby Německo vystoupilo z integrovaného velení NATO. Spolkovou republikou otfásaly mohutné demonstrace proti rozmísťování raket.

Břežněv a jeho nástupce Andropov vycítili příležitost k oslabení svazků Německa s NATO a učinili odpor proti rozmísťování raket středního doletu úhlavním kamenem sovětské zahraniční politiky. Začátkem roku 1983 Gromyko navštívil Bonn a varoval Němce, že Sověti odejdou ze ženevských rozhovorů o kontrole zbrojení v den, kdy do západního Německa dorazí rakety Pershing. Bylo zřejmé, že tato hrozba v Německu povede k protestním demonstracím. Když v červnu roku 1983 navštívil Kreml Kohl, Andropov varoval německého kancléře, že jestliže přijme Pershingy II,

[vojenská] hrozba západnímu Německu se mnohonásobně zvýší.
I vztahy mezi našimi dvěma zeměmi postihnou určité komplikace.
A Němci ve Spolkové republice Německo a v Německé demokratic-

ké republice se na sebe budou dívat, jak to kdosi [Prawda] nedávno vyjádřil, přes husté palisády raket.¹⁹

Ve všech evropských zemích odstartovala moskevská propagandistická masinerie velkou kampaň. Masové demonstrace různých mírových skupin naléhaly, aby před rozmísťením nových raket dostalo přednost odzbrojení a aby byly okamžitě zmrazeny stavy nukleárních zbraní.

Kdykoli se zdálo, že se Německo dostává do pokušení neutralismu, což v očích Francouzů znamenalo nacionalismus, pokoušeli se francouzští prezidenti Bonnu nabídnout evropskou či atlantickou alternativu. V šedesátých letech se de Gaulle stal zarytým obráncem německého názoru na Berlín. V roce 1983 se hlavním evropským stoupencem amerického plánu rozmísťení raket středního doletu stal nečekaně Mitterrand, který zahájil kampaň za umístění raket v Německu. „Kdo sází na odpojení evropského kontinentu od amerického, ohroží by podle našeho názoru rovnováhu sil a tím i udržení míru,“ řekl Mitterrand v německém Spolkovém sněmu.²⁰ Bylo zjevné, že v očích francouzského prezidenta francouzský národní zájem, umístění raket středního doletu v Německu, přesahoval veškerou ideologickou spřízněnost, kterou jeho francouzští socialisté mohli pocítovat ke svým německým sociálnědemokratickým bratřím.

Reagan přišel s vlastním nápadem, jak otupit ostří sovětské diplomatické ofenzivy. Nabídl výměnu odstranění amerických raket středního doletu za odstranění sovětských raket SS-20.²¹ Protože rakety SS-20 byly spíše zámkou pro rozmísťení amerických raket než jeho příčinou, návrh povolal vážné obavy z „odpojení“ obrany Evropy od obrany Spojených států. Zatímco však argumenty pro „napojení“ byly ezoterické, návrh na zrušení celé jedné kategorie zbraní byl snadno pochopitelný. A protože Sověti přecenili svoje vyjednávací postavení a zcela odmítli o Reaganově návrhu diskutovat, takvaná nulová alternativa evropským vládám usnadnila prosadit rozmísťení raket. Bylo to veliké vítězství pro Reagana a pro německého kancléře Helmuta Kohla, který se s americkým plánem vytrvale solidarizoval. A ukázalo, že zestárlé sovětské vedení ztrácí schopnost zastrašovat západní Evropu.

¹⁹ Citováno v: Leon V. Sigal, *Nuclear Forces in Europe*, Brookings Institution, Washington (D.C.) 1984, s. 86.

²⁰ Mitterrandova řeč ve Spolkovém sněmu při příležitosti dvacátého výročí francouzsko-německé Smlouvy o spolupráci, 20. leden 1983, France: Foreign Affairs Ministry, The Press and Information Service.

²¹ Reagan, Promluva v Národním tiskovém klubu, 18. listopadu 1981, v: *Reagan Papers*, sv. 1981, s. 1065.

Rozmístění raket středního doletu pomohlo strategii odstrašení, avšak když 23. března 1983 Reagan ohlásil svůj úmysl vyvinout strategickou obranu proti sovětským raketám, znamenalo to hrozbu strategického průlomu:

Vyzývá vědeckou obec v naší zemi, ty, kdo nám dali nukleární zbraně, aby své velké nadání nyní obrátili ve prospěch lidstva a světového míru: aby nám poskytli prostředek, který by tyto nukleární zbraně učinil bezmocnými a zastaralými.²²

Právě slova „bezmocnými a zastaralými“ musela v Kremlu vyvolat mrazení v zádech. Sovětský nukleární arzenál byl úhelným kamenem postavení Sovětského svazu jako supervelmoci. Po dvacet let Brežněvovy vlády bylo hlavním sovětským cílem dosáhnout strategické parity se Spojenými státy. A nyní Reagan navrhoval, aby jediným technologickým tahem bylo smazáno vše, o co se Sovětský svaz pokoušel a čím se přivedl k bankrotu.

Kdyby se Reaganův požadavek sto procentně účinné obrany pouze přiblížil realizaci, stala by se skutečností *americká* strategická převaha. Pak by mohl mít úspěch americký první úder, neboť obranný systém by mohl zastavit poměrně malou a dezorganizovanou sovětskou raketovou sílu, která by úder přežila. Reaganovo vyhlášení programu SDI dalo sovětskému vedení přinejmenším na srozuměnou, že závody ve zbrojení, které v šedesátých letech tak hazardérsky zahájilo, buď spotřebují jeho zdroje, nebo povedou k americkému strategickému průlomu.

Reaganův návrh SDI se dotkl bolavého místa diskuse o americké obranné politice. V době před nukleárním větrem by bylo považováno za absurdní zakládat obranu země na zranitelnosti vlastního obyvatelstva. Po jeho začátku se povaha strategické diskuse změnila, zčásti proto, že ji ve značné míře vedla zcela nová skupina účastníků. Před začátkem nukleárního věku o vojenské strategii diskutovaly generální štáby či stábní školy za účasti několika málo vnějších kubiců, většinou vojenských historiků, jako byl B. H. Liddell Hart. Obrovská ničivá síla nukleárních zbraní snížila váhu tradiční vojenské odbornosti. Diskuse se mohl účastnit každý, kdo nové technologie rozuměl. Těmito účastníky byli většinou vědci, k nimž se přidalo několik dalších akademiků.

Techničtí experti byli většinou zděšení ničivou silou, kterou rozpoutali. Přesvědčili sami sebe, že politické jsou natolik nezodpovědní, že kdyby nabyli dojmu, že existuje minimální možnost učinit nukleární válku přijatelnou, mohli by podlehnout pokušení a rozpoutat ji. Proto se stalo mrav-

ni povinností vědců podporovat strategie, které byly tak katastrofické, že dokázaly vystrašit i toho nejhazardérššího politika. Paradox tohoto přístupu spočíval v tom, že ti, kdo se docela právem považovali za osoby, kterým nejvíce záleží na budoucnosti lidstva, skončili jako stoupenci nihilistické vojenské strategie vyhubení civilního obyvatelstva.

Vědci působící v obranném sektoru se k tomuto názoru proporcovovali teprve postupně. V průběhu prvního desetiletí nukleárního věku mnozí z nich stále vyzývali k obraně proti dosud neexistující hrozbě sovětského letectva. Jejich hlavní snahou bylo zabránit nukleární válce, a nepochybně proto v hloubi duše věděli, že by bylo vhodnější převést zdroje z útočných zbraní a tím omezit podněty, které by mohly vést k americkému preventivnímu útoku. Poté, co vznikl a stále rostl nukleární arzenál Sovětů, až dosáhl takové síly, že by dokázal zpusťošit Spojené státy, se převažující názor vědců paradoxně změnil. Od té doby většina příslušníků vědecké komunity podporovala doktrínu zajištěné vzájemné destrukce, která založila odstrašení na předpokladu, že při dostatečně vysoké očekávané úrovni obětí z řad civilního obyvatelstva žádná strana nezahájí nukleární válku.

Teorie zajištěné vzájemné destrukce znamenala ve strategické teorii vědomé opuštění racionality, neboť založila obranu na hrozbě sebevraždou. V praxi dávala obrovskou výhodu, přinejmenším psychologickou, té straně, která byla schopna přijít s hrozbami, jímž by její protivník mohl čelit jen tím, že by se uchýlil k všeobecné nukleární válce. V šedesátých a sedmdesátých letech byl touto stranou zjevně Sovětský svaz, jehož konvenčním vojenským silám byla obecně přisuzována obrovská převaha nad západními. Zároveň taková strategie zaručovala, že nukleární válka zničí samotnou civilizaci. Tak SDI našla stoupence zvláště mezi těmi, kdo se snažili vymanit z nesnesitelné situace, kdy jedinými alternativami byly kapitulace a armageddon.

Většina médií a intelektuálů uvažujících o otázkách obrany se však držela obecně přijímaných názorů a proti SDI se postavila. Nejlepším a nejpocitivějším kompendiem různých výhrad se stala kniha vydaná Haroldem Brownem, který byl v Carterově vládě ministrem obrany a v Johnsonově vládě ministrem letectva.²³ Brown se vyslovil pro výzkum, avšak tvrdil, že SDI dosud není uskutečnitelná.²⁴ Jeden z jeho spolupracovníků Richard Betts měl za to, že při jakémkoliv úrovni rozmístění zbraní Sověti

²³ Harold Brown (ed.), *The Strategic Defense Initiative: Shield or Snare?*, Westview Press for the Johns Hopkins Foreign Policy Institute, Boulder (Col.) a Londýn 1987.

²⁴ Harold Brown, „Introduction“ a „Is SDI Technically Feasible?“, *tamtéž*, s. 4-7, 131-132, 138.

²² „Reagan Proposes U.S. Seek New Way to Block Missiles“, *The New York Times*, 24. března 1983, s. A20.

najdou způsob, jak obranným systémem proniknout, a to za nižší cenu, než by si vyžádala jeho realizace.²⁵ Profesor Hopkinsovy univerzity George Liska se dal jinou cestou. Výslovlí předpoklad, že by SDI mohla fungovat, avšak že Amerika, jakmile bude pod její ochranou, ztratí důvod k obraně svých evropských spojenců.²⁶ Robert Osgood všechny výše uvedené kritiky zkombinoval s obavou, že by SDI ohrozila dohodu ABM a zkomplikovala nové úsilí o kontrolu zbrojení.²⁷ Britský ministr zahraničí Geoffrey Howe ve shodě s mnoha západními spojenci varoval proti snahám o vytvoření „Maginotovy linie ve vesmíru“:

Rozmísťování může trvat mnoho let. Nášim cílem však nemůže být mnohaletá nejistota a nestabilita. Všichni spojenci musí mít v každé etapě společný pocit, že bezpečnost území NATO je nedělitelná. Jinak by se mohly začít rozpadat oba pilíře aliance.²⁸

Tato koncepce, že cenou za udržení aliance by mělo být udržování totální zranitelnosti civilního obyvatelstva všech spojenců, byla nebyvalá a dlouhodobě demoralizující. Zároveň byla chybná. Ochoť Ameriky riskovat nukleární válku za své evropské spojence by se zvyšovala téměř přímo úměrně se schopností Ameriky chránit své civilní obyvatelstvo.

Odborníci měli na své straně všechny technické argumenty, avšak Reagan se chopil elementární politické pravdy: ve světě nukleárních zbraní vůdcové, kteří se nesnaží chránit své obyvatelstvo před katastrofami, silnými protivníky, šířením nukleárních zbraní a celou řadou dalších předvidatelných nebezpečí, na sebe – pokud by někdy došlo ke katastrofě – přivolávají opovření budoucích generací. Ze složitosti problému také vyplývalo, že na počátku komplikovaného výzkumného programu nebylo možné prokázat maximální efektivitu SDI. Kdyby měla být podle tak perferenčních kritérií posuzována každá nová zbraň, žádná by nikdy nebyla vyvinuta.

Módní argument – že každý obranný prostředek lze eliminovat poté, co je nalezen způsob, jak jím proniknout – nebral v úvahu skutečnost, že takové proniknutí nefunguje přímočaře. Až do jisté úrovně mohla SDI funk-

²⁵ Richard Betts, „Heavenly Gains or Earthly Losses? Toward a Balance Sheet for Strategic Defense“, *tamtéž*, s. 238–239.

²⁶ George Liska, „The Challenge of SDI: Preemptive Diplomacy or Preventive War?“, *tamtéž*, s. 107.

²⁷ Robert Osgood, „Implications for US-European Relations“, *tamtéž*, s. 266–268, 276–278.

²⁸ Citováno v: Dan Smith, *Pressure: How America Runs NATO*, Bloomsburg, Londýn 1989, s. 184.

govat téměř tak, jak ji popsal Reagan; poté by její efektivita stále klesala. Pokud by však cena za podniknutí nukleárního útoku byla dostatečně vysoká, odstrašení by se zvýšilo, zvláště proto, že by útočník nemohl vědět, které hlavice obranu překonají a které cíle zasáhnou. A obrana, která by dokázala zachytit podstatný počet sovětských raket, by byla ještě efektivnější proti daleko menším útokům nových jaderných mocností.

Reagan zůstal k většině technických kritik hluchý, protože neprosazoval SDI v první řadě ze strategických důvodů. Prezentoval ji spíše z hlediska „liberalů“, jako prostředek skoncování s nebezpečím nukleární války. Poválečný prezident, který byl nejdodanější budování vojenské síly Ameriky, včetně její nukleární složky, měl zároveň pacifistickou vizi světa, z něhož by byly veškeré nukleární zbraně vykazány. Reaganův příliš často užívaný slogan, že „v jaderné válce nelze zvítězit a nikdy nesmí vypuknout“,²⁹ byl neodlišitelný od deklarovaných cílů jeho radikálních kritiků. Avšak stejně jako v případě duality jeho přístupu k jednání se Sovětským svazem to Reagan myslil smrtelně vážně jak se svojí podporou zbrojení, tak se svým pacifismem. Svůj postoj k nukleárním zbraním popsal ve svých memoárech:

Nikdo by nemohl v nukleární válce „zvítězit“: Dokud však budou existovat nukleární zbraně, vždy bude riziko, že budou použity. A jakmile bude puštěna ze řetězu první nukleární zbraň, kdo ví, kde to skončí?

Mým snem se tedy stal svět bez nukleárních zbraní...³⁰

Reaganův osobní děs z nukleární války byl ještě posílen jeho vysokou doslovnou vírou v biblické proroctví o Armageddonu. Sám jsem z jeho úst slyšel, jak tyto názory podává téměř stejným způsobem, jakým je popsal jeho životopisec:

Hovořil tak, jako by popisoval výjev z nějakého filmu. Vyprávěl hrůzou epizodu z příběhu o Armageddonu, kdy je dvousetmilionová invazní armáda z Orientu zničena morem. Reagan věří, že „mor“ byl proroctvím nukleární války, kde „oči jsou vypáleny z hlavy, vlasy vypadají z těla atd.“ Reagan věří, že tato pasáž konkrétně předpověděla Hirošimu.³¹

Žádný příslušník mírového hnutí nemohl odsoudit použití nukleárních

²⁹ Reagan, projev v japonském sněmu v Tokiu, 11. listopad 1983, v: *Reagan Papers*, sv. 1983, bk. II, s. 1575.

³⁰ Ronald Reagan, *An American Life*, s. 550.

³¹ Cannon, *President Reagan*, s. 289.

zbrani výmluvněji než Ronald Reagan. Šestnáctého května 1983 spojil oznámení, že rozmísťuje mezikontinentální rakety MX, s vyjádřením své horoucí naděje, že někdy v budoucnu bude tento proces obrácen a že všechny nukleární zbraně budou eliminovány:

Nemohu věřit, že by tento svět mohl přežít naši generaci, že by další generace dokázaly žít s takovými zbraněmi, kterými na sebe míří obě strany, aniž by nějaký hlupák, maniak či nějaká náhoda rozpoutali válku, která by pro nás pro všechny znamenala konec.³²

Když Reagan navrhl SDI, použil jazyka, který zněl vášnivě a zároveň neortodoxně i po přefiltrování v byrokratickém „čistícím procesu“, jemuž podléhají všichni prezidenti. V případě, že by se jednání o kontrole zbrojení příliš protahovala, Amerika by s nukleárním nebezpečím jednostranně skoncovala vybudováním SDI. Reagan věřil, že americká věda učiní ja-
derné zbraně zastaralými.³³

Na sovětské vůdce neucínily Reaganovy morální apely dojem, ale museli brát vážně technologický potenciál Ameriky a strategický dopad bytí i nedokonalé obrany. Stejně jako v případě Nixonových návrhů ABM před čtrnácti lety byla sovětská reakce opakem toho, co předpovídali stoupenci kontroly zbrojení. SDI ke kontrole zbrojení otevřela cestu. Sověti se vrátili k rozhovorům o kontrole zbrojení, které přerušili kvůli sporům o rakety středního doletu.

Kritikové tvrdili, že je Reagan cynický a že jeho velkolepá vidina eliminace veškerých jaderných zbraní je pouhou zástěrkou pro jeho snahu rozpoutat závody ve zbrojení. Reagan však byl vším, jen ne cynikem. Vyjádřil optimistickou víru všech Američanů, že to, co je nutné, je také dosažitelné. A jeho nejvýmluvnější prohlášení o odstranění nukleárních zbraní byla vskutku pronesena ad hoc.

Tak se zrodil paradox, že prezident, který tolik vykonal pro modernizaci strategického arzenálu Ameriky, zároveň významně přispěl k jeho delegitimizaci. Protivníci a spojenci, kteří brali doslova to, co Reagan říkal na veřejnosti o nukleárních zbraních a soukromě o nadcházejícím armageddonu, mohli dojít k jedinému závěru: že mají co do činění s prezidentem, u něhož bylo krajně nepravděpodobné, že by se uchýlil ke zbraním, na nichž byla postavena americká obrana.

³² Reagan, promluva na instrukci v Bílém domě pro vedoucí pracovníky obchodních sdružení a korporací o rozmístění střel MX, 16. květen 1983, v: *Reagan Papers*, sv. 1983, bk. 1, s. 715.

³³ Reagan, projev k národu o obraně a národní bezpečnosti, 23. březen 1983, *tamtéž*, s. 443.

Jak často mohl prezident opakovat svůj standardní výrok, že „nukleární válka nesmí vypuknout“, aniž by došlo k oslabení věrohodnosti jaderné hrozby? Jaké snížení počtu jaderných zbraní by učinilo strategii pružné odvety technicky neproveditelnou? Naštěstí již Sověti mezitím zeslábli natolik, že tuto potenciální zranitelnost nevyzkoušeli, a znepokojení spojenci Ameriky byli stržení zrychlujícím se úpadkem Sovětského svazu.

To, že Reagan byl vším, jen ne cynikem, se ukázalo pokaždé, když spatřil možnost uskutečnění svého snu o nenukleárním světě. Byl přesvědčen, že odstranit hrozbu nukleární války je objektivně tak důležité, že s ním musí všichni rozumní lidé souhlasit. Reagan byl ochoten se bilaterálně dohadovat se Sověty o nezákladnějších problémech, aniž by se poradil se spojenci, o jejichž národní zájmy mohlo v menší míře jít. Nejdramatičtěji se to projevilo na schůzce Reagana s Gorbačovem v Reykjavíku v roce 1986. V bouřlivém a emocionálním osmačtyřicetihodinovém setkání, v němž se naděje rychle střídaly se zklamáním, se Reagan s Gorbačovem v zásadě dohodli, že do pěti let sníží veškeré strategické síly na polovinu a že do deseti let zničí veškeré balistické střely. V jedné chvíli se Reagan přiblížil přijetí sovětské nabídky úplného odstranění nukleárních zbraní.

Tak se Reykjavík přiblížil uskutečnění sovětsko-amerického kondomina, jehož se spojenci i neutrální státy tak dlouho obávali. Kdyby se ostatní nukleární mocnosti odmítly připojit k sovětsko-americké dohodě, ocitly by se na prahu veřejného mínění a byly by vystaveny tlaku supervelmoci a izolaci. Kdyby Velká Británie, Francie a Čína souhlasily, Spojené státy a Sovětský svaz by je fakticky donutily zřít se svého nezávislého nukleárního odstrašujícího prostředku, něčeho, co ani zdaleka nebyly ochotné učinit ani tehdejší vlády Margaret Thatcherové a François Mitterranda, ani čínští vůdcové.

Z reykvícké dohody na poslední chvíli sešlo, a to ze dvou důvodů. Gorbačov tehdy ještě nevládl dlouho a zašel příliš daleko. Snažil se spojit zrušení strategických raket s desetiletým zákazem testů SDI. Chybně však posoudil svého partnera a jeho vyjednávací postavení. Pro Gorbačova by bylo moudré navrhnout zveřejnění již dohodnutého – tedy zrušení raketových sil – a přenechat jednání o zkouškách SDI ženevským vyjednávačům o kontrole zbrojení. Tím by pojistil již dosažené výsledky a bezpečby vyvolal velkou krizi v Atlantické alianci, tak v čínsko-amerických vztazích. Protože se s tím Gorbačov nespokojil, dostal se do konfliktu se slibem, který Reagan učinil ještě před schůzkou – že o SDI nebude jednat. Když Gorbačov trval na svém, Reagan odpověděl způsobem, jaký by mu neporadil žádný profesionál v zahraniční politice: prostě se zvedl a odešel z jednací místnosti. Když jsem se po mnoha letech zeptal jedno-

ho z vyšších Gorbáčovových poradců, který byl v Reykjavíku přítomen, proč se Sověti nespokojili s tím, co Spojené státy již přijaly, odpověděl: „Pomysleli jsme na všechno, ale nenapadlo nás, že by Reagan mohl odejít z jednací místnosti.“

Krátce poté pronesl George Shultz myšlenkově bohatý projev, v němž popsal, proč Reaganova vize odstranění nukleárních zbraní ve skutečnosti zvyšuje Západ.³⁴ Ve svém projevu užil obratné fráze „méně nukleární svět“; jeho jazyk prozrazoval, že ministerstvo zahraničí, které si obavy spojenců bolestně uvědomovalo, tehdy ještě nepřijalo Reaganovu vizi totálního zrušení nukleárních zbraní.

Po Reykjavíku se Reaganova vláda orientovala na tu část reykvíckého programu jednání, kterou mohla okamžitě uskutečnit: padesátiprocentní snížení strategických sil, které bylo zamýšleno jako první stadium celkové dohody o zákazu všech raket. Bylo dosaženo dohod o zničení amerických a sovětských balistických raket středního doletu v Evropě. Protože se tato dohoda netýkala jaderných sil Velké Británie a Francie, nepropukly mezi spojenci stejné spory jako před pětadvaceti lety. Zároveň začal proces denuklearizace Německa, a tím i jeho možné odpojení od Atlantické aliance. Německo by získalo plný prospěch z nadcházející denuklearizace jediné přijetí politiky, podle níž by nepoužilo nukleárních zbraní jako první – což bylo zcela v rozporu se strategií NATO a s rozmištním amerických zbraní. Kdyby studená válka pokračovala, mohla vzniknout nacionálnější, méně alianční zahraniční politika Spolkové republiky. Proto se britská ministerská předsedkyně Margaret Thatcherová tolik obávala rysujícího se trendu jednání o kontrole zbrojení.

Reagan transformoval maratonský běh ve sprint. Jeho konfrontační styl ve spojení s riskantní diplomacií by pravděpodobně fungoval na začátku studené války, než se zkonsolidovaly obě zájmové sféry, a bezprostředně po Stalinově smrti. Takovou diplomacií v podstatě navrhoval Churchill, když se v roce 1951 vrátil do úřadu ministerského předsedy. Jakmile bylo rozdělení Evropy petrifikováno a dokud měl Sovětský svaz dostatek sebevědomí, pokus o vynucení dohody by byl téměř jistě vedl k velkému střetu a vyvolal napětí v Atlantické alianci. Většina jejích členů si nepotřebné napětí nepřála. V osmdesátých letech se v důsledku sovětské stagnace stala opět přiměřenou ofenzivní strategie. Rozpoznal Reagan stupeň roz-

³⁴ George P. Shultz, „Nuclear Weapons, Arms Control, and the Future of Deterrence“, projev v chicagském International House a na fóru listu *The Chicago Sun-Times* na Chicagské univerzitě, 17. listopad 1986, v: *U.S. Department of State Bulletin*, sv. 87, č. 2117 (leden 1987), s. 31–35.

padů sovětské vůle, nebo se jednalo o náhodnou souhru jeho paličatosti a nabízející se příležitosti?

Vposledku bylo lhotejně, zda Reagan jednal na základě instinktu, či analýzy. Studená válka nepokračovala, přinejmenším částečně v důsledku tlaků Reaganovy vlády na sovětský systém. Na konci Reaganova prezidentského období se jednání mezi Východem a Západem vrátila k modelu období détente. Jádrem jednání se opět stala kontrola zbrojení, i když s větším důrazem na snížení počtu zbraní a s větší ochotou eliminovat celé jejich kategorie. V regionálních konfliktech se Sovětský svaz dostal do defenzivy a ztratil značnou část své schopnosti působit potíže. Protože se bezpečnostní obavy snižovaly, rostl na obou stranách Atlantiku nacionalismus, i když byla dále vyhlašována jednota spojenců. Amerika se stále více opírala o zbraně umístěné na jejím území nebo na moři, zatímco Evropa zvyšovala počet svých politických možností vůči Východu. Nakonec tyto negativní trendy překonalo zhroucení komunismu.

Nejradikálněji se změnil způsob, jakým byla politika vztahů mezi Východem a Západem prezentována americké veřejnosti. Reagan instinktivně doprovázel ostrou geostrategickou politiku studené války ideologickým křížáckým tažením a utopickými evokacemi míru, které současně apelovaly na dva hlavní proudy amerického myšlení o mezinárodní politice – na misionáře a na izolacionisty, na myšlení teologické a psychologické.

V praxi stál Reagan blíže klasickým modelům amerického myšlení než kdysi Nixon. Nixon by pro Sovětský svaz nepoužil výrazu „říše zla“, ale také by nenavrhl, že se zřekne všech nukleárních zbraní, a neočekával by, že studená válka skončí velkolepým osobním smířením se sovětskými vůdci na jediném setkání na nejvyšší úrovni. Reaganova ideologie jej chránila, kdykoli vystoupil s polopacifistickým prohlášením, za něž by byl liberální prezident ostře napadán. A snaha – zvláště v průběhu jeho druhého prezidentského období – o zlepšení vztahů mezi Východem a Západem a jeho úspěchy otupily útočné ostří jeho rétoriky. Lze pochybovat, zda by Reagan mohl ve své ekvilibristice pokračovat donekonečna v případě, že by Sovětský svaz zůstal významným soupeřem. Avšak Reaganovo druhé prezidentské období se časově shodovalo se začátkem dezintegrace komunistického systému – procesu, který politika jeho vlády uspišila.

Michail Gorbáčov, sedmý vládce Sovětského svazu v přímé linii od Lenina, vyrostl v zemi, která se těšila nebývalé moci a prestiží. Jeho osudem se však stalo předsedat odchodu impéria vybudovaného za cenu tolika krve a hospodářských obětí. Když se v roce 1985 stal Gorbáčov sovětským vůdcem, ocitl se v čele nukleární supervelmoci, která byla v hospo-

dáňským a společenském úpadku. Když byl v roce 1991 svržen, sovětská armáda podpořila jeho soupeře Borise Jelcina, komunistická strana byla prohlášena za ilegální organizaci a impérium, které tak krvavě dávali dohromady všichni ruští vládaři počínaje Petrem Velikým, se rozpadlo.

Toto zhroucení by se jevilo v březnu 1985, kdy dostal Gorbačov požel-nání jako generální tajemník, jako fantastické. Stejně jako všichni jeho předchůdci vzbuzoval Gorbačov strach i naději. Strach proto, že byl vůd-cem supervelmoci, kterou její záhadný styl vládnutí činil ještě zlověst-nější, a naděje proto, že by nový generální tajemník mohl zahájit dlouho očekávaný obrát k míru. V každém Gorbačovově slově se hledaly přízna-ky uvolňování napětí; demokracie byly emocionálně více než připraveny objevit v Gorbačovovi úsvit nové éry – stejně jako po nástupu všech jeho předchůdců od Staliny smrti.

Tentokrát se však víra demokracii nestala pouhým přáním, jež by bylo otcem myšlenky. Gorbačov patřil k jiné generaci než sověští vůdcové, je-jichž ducha Stalin zlomil. Nebyl tak tvrdý jako všechny předcházející pro-dukty nomenklatury. Vysoce inteligentní a uhlazený Gorbačov se podo-bal poněkud abstraktním postavám z ruských románů devatenáctého sto-letí – byl kosmopolitní i provinciální, inteligentní, a přesto jaksi nesoustře-děný. Byl vnímavý, avšak jeho hlavní problém mu unikl.

Vnější svět si téměř slyšitelně vydechl úlevou. Zdálo se, že konečně na-dešla dlouho očekávaná a stále unikající chvíle ideologické transformace Sovětu. Až hluboko do roku 1991 byl Gorbačov považován za nepostrada-telného partnera v budování nového světového pořádku – do té míry, že si prezident Bush k vychválení kvalít sovětského vůdce a ke zdůraznění, jak je důležité, aby se Sovětský svaz nerozpadl, zvolil dosti nečekané mís-to – ukrajinský parlament. Udržet Gorbačova v úřadě se stalo hlavním cí-lem západních politiků, kteří byli přesvědčeni, že s každou jinou posta-vou by se jednalo daleko daleko obtížněji. V průběhu podivného protigorbá-čovského puče v srpnu 1991 se všichni demokratičtí vůdcové dali na stra-nu „legality“ tím, že podpořili komunistickou ústavu, na jejímž základě se Gorbačov dostal do úřadu.

Vysoká politika však nepromíjí slabost – dokonce ani v případě, že oběť není její základní příčinou. Gorbačovovo kouzlo bylo na vrcholu v době, kdy se objevil v hávu smířlivého vůdce ideologicky nepřátelsté-ho a nukleárně vyzbrojeného Sovětského svazu. V jeho politice však byla cílevědomost vystřídaná neujasněností a jeho reputace začala upadat. Pět měsíců po nezdařeném komunistickém puči byl nucen abdikovat. Na-hradil jej Jelcin, a to postupy stejně ilegálními, jako byly ty, které před pouhými pěti měsíci vzbudily hněv Západu. Tentokrát se demokracie

rychle daly na Jelcinovu stranu, většinou se stejnými argumenty, jaké před nedávnem uváděly ve prospěch Gorbačova. Ignorován vnějším svě-tem, který jej před tak krátkou dobou ještě oslavoval, upadl Gorbačov v zapomnění, které je osudem těch státníků, kteří ztroskotají ve snaze do-sáhnout cílů, na něž jejich schopnosti nestačí.

Gorbačov ve skutečnosti způsobil jednu z nejvýznamnějších revolucí své doby. Zničil komunistickou stranu, která byla organizována proto, aby se chopila moci a aby ji udržela, a která fakticky kontrolovala veškeré stránky sovětského života. Po Gorbačovově revoluci zbyly trosky po stale-tí pracně vytvářeného impéria. Vznikly na nich nezávislé státy, které se však obávaly nostalgické Ruska po starém impériu. Staly se novými prvky nestability, kterým hrozili jejich bývalí imperiální vládcí a zbytky různých vnějších etnických skupin, často Rusů, kteří se na jejich půdě za staletí ruského panství usadili. Žádný z těchto výsledků se ani vzdáleně nepodo-bal tomu, co Gorbačov zamýšlel. Přál si modernizaci, nikoli svobodu; chtěl, aby se komunistická strana stala relevantní pro vnější svět, a místo toho zahájil zhroucení systému, které jej utvářelo a jemuž vděčil za své prominentní postavení.

Vlastní obyvatelstvo Gorbačova vinilo z rozsahu katastrofy, k níž za jeho vlády došlo. Demokracie na něj zapoměly a jeho neschopnost udržet si moc byla zahanbující. Nezasloužil si ani vynášení, ani potupu, které se střídavě staly jeho údělem. Zdědil totiž komplex problémů, které byly vskutku obtížné, možná i nepřekonatelné. Když se Gorbačov dostal k mo-uci, rozsah sovětského debaku se teprve začal vyjevovat. Čtyřicet let stude-né války vytvořilo volnou koalici téměř všech průmyslových zemí proti Sovětskému svazu. Čína, jeho bývalý spojenec, prakticky přešla do opač-ného tábora. Jedinými zbývajícími spojenci zůstaly východoevropské sa-telity, které udržovala pohromadě hrozba sovětských vojsk na základě Brežněvovy doktríny. Tito spojenci Sovětský svaz neposilovali, nýbrž odčerpávali jeho zdroje. Sovětská dobrodružství ve třetím světě se stávala nákladnými a nikam nevedla. V Afghánistánu Sovětský svaz zakusil mno-hé ze zkoušek, které Amerika podstoupila ve Vietnamu. Velký rozdíl však spočíval v tom, že se to dělo na samých hranicích jeho rozsáhlého impé-ria, nikoli na nějaké vzdálené výspě. Od Angoly až po Nikaraguu obroze-ná Amerika obracela sovětský expanzionismus v nákladné patové situace či v ostudné neúspěchy, zatímco budování strategických sil Ameriky, zvláště SDI, představovalo technologickou výzvu, na niž stagnující a přetí-žená sovětská ekonomika nemohla v žádném případě odpovědět. Ve chvíli, kdy Západ zahajoval revoluci superpočítačů a mikročipů, sledoval nový sovětský vůdce, jak jeho země upadá do technologické zaostalosti.

I přes svůj konečný debakl si Gorbačov zaslouhuje úctu za to, že byl ochopen obrátit se k dilematům Sovětského svazu čelem. Zpočátku zřejmě doufal, že svou společnost oživí očistěním komunistické strany a zavedením určitých prvků tržního hospodářství. I když neměl představu o velikosti toho, do čeho se v domácí politice pustil, dosti jasně chápal, že k tomu potřebuje období mezinárodního klidu. V tomto ohledu se Gorbačovovy závěry tolik nelíšily od závěrů, k nimž dospěli všichni jeho postalinští předchůdci. Avšak zatímco v padesátých letech byl Chruščov stále přesvědčen, že sovětská ekonomika kapitalistický systém předstihne, Gorbačov v osmdesátých letech pochopil, že Sovětskému svazu bude trvat dlouho, než dosáhne takové úrovně průmyslové výroby, která by i jen vzdáleně mohla konkurovat kapitalistickému světu.

Aby Gorbačov získal tento oddychový čas, zahájil velké přehodnocení sovětské zahraniční politiky. Na dvacátém sedmém sjezdu strany v roce 1986 byla téměř úplně odhozena marxisticko-leninská ideologie. Předcházející období mírové koexistence byla zdůvodňována jako dočasná pauza, v níž mělo dojít k přeskupení rovnováhy sil, zatímco třídni boj pokračoval. Gorbačov byl prvním sovětským vůdcem, který zcela odvrhl třídni boj a který vyhlásil koexistenci jako cíl o sobě. I když Gorbačov i nadále zdůrazňoval ideologické rozdíly mezi Východem a Západem, trval na tom, že budou nahrazeny potřebou mezinárodní spolupráce. Koexistenci navíc nechápal stejně jako dříve, jako přestávku před nevyhnutelnou konfrontací, nýbrž jako trvalou složku vztahu mezi komunistickým a kapitalistickým světem. Koexistence byla zdůvodňována nikoli jako nezbytná etapa na cestě ke konečnému komunistickému vítězství, nýbrž jako příspěvek k blahu celého lidstva.

Ve své knize *Perestrojka* – což znamená „reforma“ – popsal Gorbačov svůj nový přístup:

Zajisté, rozdílů zůstanou. Avšak měli bychom kvůli nim jít na souboj? Nebylo by správnější, kdybychom přešli věci, které nás rozdělují, abychom prospěli celému lidstvu, životu na Zemi? Učinili jsme rozhodnutí a zdůraznili nový politický názor jak v závazných prohlášeních, tak konkrétními činy a skutky. Lidé jsou již napětím a konfrontací unaveni. Dávají přednost jistějšímu a spolehlivějšímu světu, v němž by si každý zachoval své filozofické, politické a ideologické názory a svůj způsob života.³⁵

³⁵ Michail Gorbačov, *Perestrojka: New Thinking for Our Country and the World*, Harper & Row, New York 1987, s. 139. (Srov. česky: M. S. Gorbačov, *Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět*, Svoboda, Praha 1987, s. 122–123. Pozn. red.)

Gorbačov tyto názory naznačil již o dva roky dříve, v roce 1985 na tiskové konferenci konané na závěr jeho první schůzky na nejvyšší úrovni s Reaganem:

Dnešní mezinárodní situace se vyznačuje velmi důležitým rysem, který ve své zahraniční politice musíme vzít v úvahu jak my, tak Spojené státy americké. Co mám na mysli? V současné situaci nehovoříme jen o konfrontaci mezi dvěma společenskými systémy, ale o volbě mezi přetžitím a vzájemným vyhlazením.³⁶

Bylo zřejmé, že veteráni studené války jen s obtížemi poznávají, v čem je Gorbačovův přístup hlubší než v dřívějších obdobích koexistence. Začátkem roku 1987 jsem se setkal s Anatolijem Dobryninem, tehdejším ředitelem mezinárodního oddělení ústředního výboru (tato funkce více méně odpovídala poradci pro národní bezpečnost v Bílém domě). Sešli jsme se v obrovské budově ústředního výboru v Moskvě. Dobrynin učinil tolik znevažujících poznámek o afghánské vládě, kterou Moskva podporovala, že jsem se jej otázal, zda Brežněvova doktrína stále platí. Dobrynin odpověděl: „Proč si myslíte, že je kábulská vláda komunistická?“

Když jsem hlásil do Washingtonu, že z tohoto komentáře zřejmě vyplývala ochota Sovětů pustit afghánské loutky Kremlu k vodě, obecnou reakcí byl názor, že se Dobrynin dal unést touhou udělat starému příteli radost; takový sklon jsem však za celých deset let svých zkušeností se sovětskou stranou přes „soukromý kanál“ nepostřehl. Skepse však asi byla oprávněná, protože z Gorbačovových změn v zahraničněpolitické doktríně okamžitě neplynuly patrné změny sovětské politiky. Sovětští vůdcové mechanicky opakovali, že jejich nová doktrína je metodou, již bude „Západ zbaven obrazu nepřitele“, a že se tím oslabí západní soudržnost. „Nové myšlení,“ řekl v listopadu roku 1987 Gorbačov o politice, kterou sám vyhlásil, „si začalo razit cestu do světových záležitostí, a odbourává přitom stereotypní antisovětskismus a podezřívavost vůči našim iniciativám a činům.“³⁷ Taktika Sovětů v rozhovorech o kontrole zbrojení se jevila jako opakování jejich taktiky na počátku Nixonova prezidentství – podnikli

³⁶ Michail Gorbačov, tisková konference po ženevské schůzce na nejvyšší úrovni, 21. listopad 1985, v: *Geneva: The Soviet-US Summit, November 1985, Documents and Materials*, Novosti Press Agency Publishing House, Moskva 1985, s. 18. (Srov. česky: *Rudé právo*, 22. listopad 1985, s. 3. Pozn. red.)

³⁷ Michail Gorbačov, projev k 70. výročí Velké říjnové socialistické revoluce, 2. listopad 1987, v: *Foreign Broadcast Information Service (SOV-87-212, 3. listopad 1987)*, s. 55. (Srov. česky: M. S. Gorbačov, *Říjen a přestavba: revoluce pokračuje*, v: *Rudé právo*, 3. listopad 1987, s. 5. Pozn. red.)

sice celkový pokus o podkopání obranných systémů, avšak základní útočnou hrozbu ponechávali beze změny.

Vláda velmoci je jako obří tanker, který váží statisíce tun a který k otočení potřebuje plochu o průměru desítek kilometrů. Její vůdcové musí vyvážit dopad toho, čeho se snaží dosáhnout ve vnějším světě, udržením morálky svých byrokratických aparátů. Formální výsadou hlav států je, že mohou stanovit směr politiky, avšak úkolem vládních byrokracií je, aby interpretovaly to, co snad měli jejich šéfové na mysli. A hlavy států téměř nikdy nemají ani čas, ani personál, aby mohly dohlížet na každodenní realizaci svých směrnic ve všech nuancích realizace. Je paradoxní, že to platí v tím větší míře, čím větší a komplexnější byrokracie je. Dokonce i ve vládních systémech, které jsou méně rigidní než sovětský systém, probíhají politické změny často želvím tempem.

Jak ubíhal čas, musela se Gorbačovově doktrínální změně přizpůsobit dokonce i byrokracie, která se po téměř třicet let formovala za časů Gromyky a funkci ministra zahraničí. Gorbačovovo „nové myšlení“ totiž zdáleka pouze nepřizpůsobovalo existující sovětskou politiku novým skutečnostem. Zcela zničilo intelektuální základnu historické sovětské zahraniční politiky. Gorbačov nahradil koncepci třídního boje wilsonovským tématem globální vzájemné závislosti a tím načrtl svět slučitelných zájmů a základní harmonie – což znamenalo úplný odvrát od zavedené leninistické ortodoxie a historického marxismu.

Zhroutení ideologie nejen zbavilo sovětskou zahraniční politiku historického zdůvodnění a přesvědčivosti, nýbrž také prohloubilo bytostnou potíž sovětského postavení. V polovině osmdesátých let stáli sovětsí politikové před problémy, z nichž každý sám o sobě by byl dosti obtížně řešitelný. Jejich kombinace se ukázala nezvládnutelná. K těmto problémům patřily vztahy k západním demokraciím, vztahy k Číně, napětí v satelitní sféře, závody ve zbrojení a stagnace domácího hospodářského a politického systému.

Gorbačovovy první kroky se nelíšily od standardního sovětského modelu v období od Stalinovy smrti: snažil se uvolnit napětí zlepšováním mezinárodního ovzduší, nebo alespoň tím, co bylo v minulosti převážně chápáno jako zlepšování ovzduší. Devátého září roku 1985 uveřejnil časopis *Time* rozhovor, v němž Gorbačov nastínil svou představu mírového soužití:

Zeptal jste se mě, jaká věc v první řadě definuje sovětsko-americké vztahy. Podle mého názoru je nezměnitelnou skutečností, že bez ohledu na to, zda se máme rádi nebo ne, přežijeme či zahyneme společně. Musíme odpovědět na hlavní otázku – zda jsme alespoň

ochotni uznat, že neexistuje žádný jiný způsob, jak spolu žít v míru, a zda jsme ochotni změnit svoji mentalitu a svůj způsob jednání z válečného na mírový.³⁸

Gorbačovovým problémem bylo, že na jedné straně byla jeho prohlášení chápána v kontextu toho, co říkali o třicet let před ním Malenkov a Chruščov, a že na druhé straně byla příliš vágní, než aby vedla k přesné reakci. Protože Gorbačov nenabízel politickou dohodu, zapletl se do ortodoxie dvou desetiletí, v nichž byla diplomacie mezi Východem a Západem ztožňována s kontrolou zbrojení.

Kontrola zbrojení se stala těžko pochopitelným tématem obsahujícím ezoterické jemnušky, jejichž vyřešení by i při nejlepší vůli trvalo celá léta. Avšak Sovětský svaz potřeboval okamžitou úlevu, a to nikoli pouze od napětí, nýbrž i od ekonomických tlaků, zvláště od závodů ve zbrojení. Toho nebylo možné dosáhnout pracovními postupy, jako je stanovení dohodnutých úrovní počtu vojáků, srovnávání nesouměřitelných systémů, vyjednávání o těžko pochopitelných ověřovacích postupech a následnou realizaci, která by zabrala několik let. Tímto způsobem se jednání o kontrole zbrojení stávala prostředkem nátlaku na rozvíklý sovětský systém – o to efektivnějším, že k tomuto účelu nebyla zamýšlena.

Gorbačov si nechal uniknout poslední příležitost k rychlému ukončení závodů ve zbrojení – nebo alespoň ke zvýšení tlaků na Atlantickou alianci – v roce 1986 v Reykjavíku. Zřejmě se dostal do sevření svých jestřábů a holubic, stejně jako Chruščov o čtvrt století předtím v otázce Berlína. Snad dobře pochopil zranitelnost amerického vyjednávacího postavení a téměř jistě již v té době chápal, co je pro něj nezbytné. Avšak jeho větší poradci mu pravděpodobně řekli, že bude-li souhlasit s demontáží všech raket, zatímco by projekt SDI směl pokračovat, nějaká budoucí americká vláda by mohla dohodu porušit a dosáhnout rozhodující výhody nad značně zredukovanými (nebo v krajním případě zrušenými) sovětskými raketovými silami. Tato úvaha byla logická, avšak Kongres by téměř určitě odmítl financovat SDI, kdyby dohoda o kontrole zbrojení na základě reykvjavické formule vedla k eliminaci veškerých raket. A nebrala v úvahu výhody, které by Sovětský svaz získal z téměř nutného sporu, který by reykvjavický plán vyvolal mezi Spojenými státy a téměř všemi ostatními nukleárními mocnostmi.

Pozdější generace vždy raději přičítají vinu za neúspěchy jednotlivcům

³⁸ „An Interview with Gorbachev“, *Time*, 9. září 1985, s. 23.

než podmínkám. Gorbačovova zahraniční politika, zvláště ve věci kontroly zbrojení, ve skutečnosti představovala subtilní modernizaci poválečné sovětské strategie. Navíc směřovala k denuklearizaci Německa a k vytvoření předpokladů pro nacionálnější německou politiku, a to na dvou základech: že Amerika bude méně ochotná riskovat jadernou válku kvůli zemi obávající se rizik nukleární strategie, jež zajišťuje její obranu, a že by Německo mohlo být ve stále silnějším pokusu o založení jaderné odzbroje- ní na jakémisi zvláštním statu, který by získalo.

Gorbačov nabídl mechanismus oslabení Atlantické aliance v projevu před Radou Evropy v roce 1989, kdy předložil svou myšlenku Společného evropského domu – vážní struktury sahající od Vancouveru po Vladivostok, v níž by každý byl spojencem všech ostatních a která by rozředila význam aliance do té míry, že by ztratila jakýkoli význam. Gorbačovovi se však nedostávalo času – hlavního předpokladu k dozrání jeho politiky. Pouze jakási náhlá změna by mu byla umožnila změnu priorit. Avšak po Reykjavíku byl nucen vrátit se k vleklému diplomatickému procesu pád- sátiprocentního omezení strategických sil a k nulové variantě raket střed- ního doletu. Tento proces by trval celá léta a nijak by neovlivnil Gorbačov- ův základní problém – že závody ve zbrojení pouštěly Sovětskému svazu do té míry žilou, že ohrožovaly samé jeho základy.

V prosinci 1988 se již Gorbačov vzdal dlouhodobých zisků, které měl téměř na dosah, a odhodlal se k jednostranným snížením sovětských ozbrojených sil. V klíčovém projevu proneseném v OSN 7. prosince ohlá- sil jednostranné snížení o pět set tisíc mužů a o deset tisíc tanků včetně poloviny tanků stojících proti silám NATO. Zbytek sil umístěných ve střed- ní Evropě se Gorbačov rozhodl reorganizovat k čistě obranným účelům. Ve snaze uklidnit Čínu také oznámil stažení „značné části“ sovětských sil z Mongolska. Snížení byla explicitně označena za „jednostranná“, i když Gorbačov poněkud tklivě dodal: „Velmi doufáme, že určité kroky podnik- nou rovněž Spojené státy a Evropané.“³⁹

Gorbačovův mluvčí Gennadij Gerasimov podal vysvětlení: „Konečně od- straňujeme donekonečna opakovaný mýtus o tom, že Sovětský svaz či Var- šavská smlouva hrozí útokem na Evropu.“⁴⁰ Avšak tak rozsáhlá jednostran- ná snížení signalizují buď mimořádnou sebedůvěru nebo mimořádnou sla- bost. V tomto okamžiku svého vývoje Sovětský svaz sebedůvěru neměl. Ta-

³⁹ „Gorbachev Pledges Major Troop Cutback Then Ends Trip, Citing Vast Soviet Quake“, *The New York Times*, 8. prosinec 1988, s. A1. (Strov. český: *Rudé právo*, 8. prosinec 1988, s. 5. Pozn. red.)

⁴⁰ *Tamtéž.*, s. A19. (Strov. český tamtéž. Pozn. red.)

kověto gesto, nepředstavitelné kdykoli v předcházejícím půlstoletí, bylo ta- ké definitivním potvrzením původní verze Kennanovy teorie zadržování: Amerika si vybudovala pozici síly a Sovětský svaz se vnitřně hroutil.

Státníci nepotřebují jen dobrý úsudek, potřebují i štěstí. A štěstěna se prostě na Michaila Gorbačova ne a ne usmát. Právě v den svého drama- tického projevu v OSN musel přerušit návštěvu Ameriky a vrátit se do So- větského svazu, neboť Arménii postihlo zničující zemětřesení, které od- vedlo světovou pozornost od jeho dramatického oznámení, že končí se závody ve zbrojení.

Na čínské frontě se žádná jednání o kontrole zbrojení nekonala a Pe- king o ně neměl žádný zájem. Číňané provozovali staromódní diplomacii a ztotožňovali uvolňování napětí s jakýmsi politickým urovnáním. Gorba- čov začal své námluvy s Pekingem nabídkou jednání o zlepšení vztahů. „Rád bych potvrdil,“ řekl v červnu 1986 v projevu proneseném ve Vladiv- ostoku, „že Sovětský svaz je připraven – kdykoli a na jakékoli úrovni – diskutovat s Čínou o dalších opatřeních k vytvoření atmosféry dobrého sousedství. Doufáme, že hranice, která nás rozděluje, či spíše spojuje, se stane linií míru a přátelství.“⁴¹

Avšak v Pekingu nebyla žádná „psychologická“ škola diplomacie, která by byla ochotna se takovou změnou tónu spokojit. Čínští vůdcové navrhli tři podmínky zlepšení vztahů: konec vietnamské okupace Kambodže, od- chod sovětských vojsk z Afghánistánu a stažení sovětských jednotek z čínsko-sovětské hranice. Tyto požadavky nebylo možné rychle splnit. Nejprve je muselo schválit sovětské vedení a poté musela proběhnout dlouhá jednání. Teprve pak je mohli Sověti uskutečnit. Gorbačovovi trva- lo téměř tři roky, než dosáhl v otázce čínských požadavků takového po- kroku, aby jej tvrdí pekingští vyjednávači pozvali do Číny k diskusi o cel- kovém zlepšení vztahů.

I zde Gorbačova pronásledovala smůla. Když dorazil v květnu 1989 do Peking, studentské demonstrace na náměstí Tchien-an-men byly v plném proudu; uvítací obřad byl přerušován protesty proti jeho hostitelům. Vý- křiky protestujících později doléhaly až do jednací místnosti ve Velké li- dově síni. Pozornost světa se nesoustředovala na vztahy Peking k Mosk- vě, nýbrž na drama, v němž se čínští vůdcové pokoušeli udržet si moc. Gorbačovův prostor pro dohodu opět předstihlo tempo události.

Ať se zabýval jakýmkoli problémem, narážel na stejné dilema. Když na- stoupil do úřadu, byl konfrontován s neklidným Polskem, v němž se stá-

⁴¹ Výňatky z Gorbačovova projevu ve Vladivostoku, 28. červen 1986, v: *The New York Ti- mes*, 29. červen 1986, s. A6.

vala od roku 1980 stále silnějším faktorem Solidarita. Generál Jaruzelski ji sice v roce 1981 potlačil, avšak marně. Vrátila se na scénu jako politická síla, kterou Jaruzelski nemohl ignorovat. V Československu, Maďarsku a východním Německu se proti nadvládě komunistických stran postavily skupiny, které požadovaly více svobody a odvolávaly se na třetí koš Helsinských dohod týkajících se lidských práv. A periodická následná setkání evropské konference o bezpečnosti nedovolila, aby tento problém upadl v zapomnění.

Komunističtí vládcové východní Evropy se nakonec dostali do neřešitelné slepé uličky. Aby zmírnili vnitropolitické tlaky, museli sledovat národnější politiku, která je donutila prosazovat nezávislost na Moskvě. Ale protože je vlastní obyvatelstvo považovalo za nástroje Kremle, nestáčila nacionalistická zahraniční politika k uklidnění veřejnosti. Komunističtí vůdcové museli svoji nevěrohodnost kompenzovat demokratizací vnitřních struktur. Rychle se ukázalo, že komunistická strana, dokonce i tam, kde stále ovládala média, se pro demokratickou soutěž nehodí. Byla jen nástrojem k uchopení moci a k jejímu udržení ve jménu menšiny. Komunisté uměli vládnout pomocí tajné policie, avšak nikoli na základě tajného hlasování. Komunističtí vládcové východní Evropy se tak dostali do bludného kruhu. Čím nacionalističtější se stávala jejich zahraniční politika, tím více sílily požadavky demokratizace. Čím více demokratizovali, tím více rostly tlaky na jejich odstranění.

Sovětské dilema bylo ještě obtížnější. Podle Brežněvovy doktríny měl Kreml udusit revoluci, která nahlašovala satelitní sféru. Avšak Gorbačov se svou povahou nehodil pro takovou roli, která by navíc ohrozila celou jeho zahraniční politiku. Potlačení východní Evropy by totiž upevnilo NATO a faktickou čínsko-americkou koalici a zintenzivnilo závody ve zbrojení. Před Gorbačovem se stále jasněji rýsovala volba mezi dvěma možnostmi: politickou sebevraždou a pomalou erozí jeho politické moci.

Gorbačov chtěl situaci řešit intenzivnější liberalizací. O deset let dříve to mohlo zabrat, avšak koncem osmdesátých let nemohl Gorbačov pokles sovětské moci zastavit. Za jeho vlády tak došlo k postupnému ústupu od Brežněvovy doktríny. V Maďarsku se dostali k moci liberální komunisté a Jaruzelskému bylo dovoleno jednat se Solidaritou. V projevu v Radě Evropy v červenci 1989 Gorbačov odhodil nejen Brežněvovu doktrínu, podle níž měl Sovětský svaz právo intervenovat ve východní Evropě, ale i samotnou satelitní sféru tím, že se zřekl „sfér vlivu“:

Společenský a politický řád v jedné zemi se měnil v minulosti a může se měnit i v budoucnosti. Avšak tato změna je výlučnou záležitostí

tí lidu oné země a záleží na jeho rozhodnutí... Jakékoli vměšování do vnitřních záležitostí a jakékoli pokusy o omezení suverenity států – přátelských, spojeneckých či jiných – je nepřipustné... Je na čase uložit do archivů postulatů období studené války, kdy byla Evropa považována za oblast konfrontace, kdy byla rozdělena na „sféry vlivu“.⁴²

Cena za udržování satelitní sféry se stala příliš vysokou. Dokonce i projev před Radou Evropy zněl příliš nejasně – i když byl podle historických sovětských měřítek jasný až dost. Jednoznačně Gorbačov odhodil Brežněvovu doktrínu v říjnu 1989 při návštěvě Finska. Jeho mluvčí Gerasimov zažertoval na tiskové konferenci, že Moskva přijala pro východní Evropu „Sinatrovu doktrínu“. „Znáte písničku Franka Sinatra, I Did It My Way? [Udělal jsem to podle svého] Maďarsko a Polsko to dělají podle svého.“⁴³

Bylo již příliš pozdě na záchranu nejen komunistů ve východní Evropě, ale i v samotném Sovětském svazu. Gorbačovova sázka na liberalizaci nemohla vyjít. Komunistická strana ztratila svůj monolitní charakter, a tak podlehla demoralizaci. Liberalizace byla neslučitelná s vládou komunistů, kteří se nemohli stát demokraty, aniž by přestali být komunisty. Tuto rovnici – na rozdíl od Jelcina – Gorbačov nikdy nepochopil.

V říjnu 1989 také Gorbačov navštívil Berlín, aby se účastnil oslav čtyřicátého výročí vzniku Německé demokratické republiky a aby přitom vyžal jejího stalinistického vůdce Ericha Honeckera k reformnější politice. Bylo zřejmé, že by na takovou oslavu nejezdil, kdyby tušil, že bude poslední. Vysvítá to z projevu, který v Berlíně pronesl:

Jsme stále vyzýváni, abychom zlikvidovali to či ono rozdělení. Často musíme poslouchat: „Nechť SSSR odstraní Berlínskou zeď“, pak uvěříme jeho mírovým úmyslům.“

Neidealizujeme si řád, který vznikl v Evropě. Avšak zůstává skutečností, že až dosud uznání poválečné reality zajistilo na evropském kontinentu mír. Pokaždé, když se Západ pokusil změnit poválečnou mapu Evropy, bylo výsledkem zhoršení mezinárodní situace.⁴⁴

⁴² Výňatek z Gorbačovova projevu v Radě Evropy ve Štrasburku, Francie, 6. červenec 1989, v: *The New York Times*, 7. červenec 1989, s. A6. (Srov. česky: Rudé právo, 7. červenec 1989, s. 7. Pozn. red.)

⁴³ „Gorbachev, in Finland, Disavows Any Right of Regional Intervention“, *The New York Times*, 26. říjen 1989, s. A1.

⁴⁴ „Gorbachev Lends Honecker a Hand“, *The New York Times*, 7. říjen 1989, s. 5. (Srov. česky výtah: *Rudé právo*, 7. říjen 1989, s. 6. Pozn. red.)

Avšak o pouhé čtyři týdny později Berlínská zed' padla. Za deset měsíců Gorbačov svolil k sjednocení Německa, které zůstalo součástí NATO. V té době již byly svrženy všechny komunistické vlády v bývalé satelitní sféře a Varšavský pakt se zhroutil. Jalta byla odcíněna. Historie odhalila jako nesmysl Chruščovovo chvástání, že komunismus pohřbí kapitalismus. Sovětský svaz, který se po čtyřicet let vyčerpával snahou o podkopání soudržnosti Západu pomocí hrozeb a nátlaku, musel zebrat o jeho dobrou vůli, protože potřeboval západní pomoc více než svoji satelitní sféru. Čtrnáctého července 1989 Gorbačov apeloval na schůzce G-7, na niž se sešli šéfové vlád průmyslových demokratických států:

Náš perestrojka je neoddelitelná od politiky, jejímž cílem je naše plná účast na světové ekonomice... Svět může pouze získat, otevře-li se tak velkému trhu, jaký představuje Sovětský svaz.⁴⁵

Gorbačov vsadil vše na dvě teze: že liberalizace zmodernizuje Sovětský svaz a ten si poté dokáže udržet velmocenské postavení. Ani jedna z těchto nadějí se nesplnila a Gorbačovova domácí základna se zhroutilá stejně neslavně jako sovětská satelitní sféra.

Recký filozof a matematik Archimédés řekl: „Dej mi pevný bod a pohnu zemí.“ Revoluce požírají své děti, protože revolucionáři jen zřídka kdy chápou, že po překročení určitého bodu dezintegrace společnosti již neexistuje žádný archimédovský bod, z něhož by bylo možné nasadit páku. Když se Gorbačov ujal moci, byl přesvědčen, že reformovaná komunistická strana dokáže přivést sovětskou společnost do moderního světa. Ale nedokázal pochopit, že komunismus je problémem, nikoli řešením. Po dvě generace komunistická strana potlačovala nezávislé myšlení a likvidovala individuální iniciativu. V roce 1990 již bylo centrální plánování zkosmatělé a různé organizace, jejichž smyslem bylo kontrolovat veškeré aspekty života, místo toho uzavíraly pakty o neútočení právě s těmi skupinami, na které měly dozírat. Z disciplíny se stala rutina a Gorbačovův pokus o uvolnění iniciativy vyvolal chaos.

Gorbačovovy obtíže začaly již na té nejelementárnější rovině, když se pokusil o zlepšení produktivity a o zavedení určitých prvků tržního hospodářství. Téměř okamžitě bylo zřejmé, že v systému plánování neexistuje žádná odpovědnost, a že tedy pro efektivní ekonomiku schází ten nejzákladnější předpoklad. Stalinistická teorie postulovala převahu centrálního plánu, avšak realita byla zcela jiná. To, čemu se říkalo „plán“, bylo ve

⁴⁵ „Gorbachev Urges Economic Accords“, *The New York Times*, 16. červenec 1989, s. 17.

skutečnosti rozsáhlým spřezenectvím obrovských byrokratických aparátů, které se vlastně rovnalo masivní podvodné operaci, jejímž cílem bylo zmást ústřední orgány. Ředitelé odpovědní za výrobu, ministři odpovědní za distribuci a plánovači – ti všichni údajně vydávali směrnice, avšak ve skutečnosti tápali ve tmě, protože neměli ani ponětí, jaká by mohla být potřávka, a zároveň postrádali prostředek, jimž by přizpůsobovali pevně stanovené programy reality. V důsledku toho si každá jednotka systému vybírala jen minimální cíle a veškeré nedostatky zakrývala soukromými dohodami s dalšími jednotkami. To vše se dělo za zády formální centrální mašinerie. Veškeré podněty působily proti inovaci a tento stav věci nebylo možné napravit, protože údajní vůdce prakticky nedokázali určit pravý stav věci ve své společnosti. Sovětský svaz se vrátil k počátkům dějin ruského státu: změnil se v gigantickou Potěmkinovu vesnici.

Pokusy o reformu se zhroutilily pod vahou zakořeněného statu quo, jak se to stalo již za Chruščova a později za Kosygina. Protože minimálně dvacet pět procent státního rozpočtu pohltily cenové subvence, neexistovalo žádné objektivní měřítko ani pro efektivitu, ani pro určení skutečné potřeby. Zboží bylo přidělováno, nikoli nakupováno, a tak se jediným projevem trhu stala korupce.

Gorbačov si vsudypřítomnou stagnaci uvědomoval, avšak k prolomení zakořeněného rigidního systému postrádal představivost či schopnosti. A různé dohližející orgány, které systémem vytvořil, se časem staly součástí problému. Komunistická strana, kdysi nástroj revoluce, neměla ve spleťtém komunistickém systému jinou roli než dozírat na to, čemu nerozuměla – a tento problém vyřešila spolením se s tím, co údajně kontrolovala. Komunistická elita se stala třídou privilegovaných mandarinů; teoreticky měla na starosti státní pravověří, avšak místo toho se soustřeďovala na zachování svých požitků.

Gorbačov založil svůj reformní program na dvou prvcích: *perestrojce* (přestavbě), od níž si sliboval podporu nových technokratů, a *glasnosti* (politické liberalizaci), již si chtěl získat dlouho utlačovanou inteligenci. Protože však neexistovaly žádné instituce umožňující svobodu slova a opravdovou veřejnou diskusi, obrátila se glasnost sama proti sobě. Gorbačov se tak postupně zbavil institucionální podpory, aniž by získal širší veřejnou podporu. Glasnost se stále více dostávala do rozporu s pereestrojkou. Dokonce i útoky na předcházející vůdce měly svoji stinnou stránku. V roce 1989 jsem hovořil s jedním mladým členem Gorbačovova týmu, který dostal za úkol mne doprovodit do Kremle. Onen mladík poznamenal: „To vše znamená, že svůj život promarnil každý sovětský občan, kterému je přes dvacet pět let.“

Jednými skupinami, které pochopily potřebu reformy, avšak nebyly ochotné smířit se s prostředkem nápravy, byly bezpečnostní služby. KGB od svého zpravodajského aparátu věděla, nakolik Sovětský svaz v technologické soutěži se Západem zaostal. Ozbrojené síly měly profesionální zájem na zjištění schopnosti svého hlavního protivníka. Pochopení problému však nevedlo k řešení. Bezpečnostní služby trpěly stejným rozporům jako Gorbačov. KGB byla ochotna podpořit politickou liberalizaci, jen pokud by nepodkopávala disciplínu obyvatelstva. Vojenskému establishmentu se zamlouvala hospodářská přestavba jen do chvíle, kdy se Gorbačov pokusil vyždímat snížením stavů ozbrojených sil nové zdroje pro svůj modernizační program.

Gorbačovovo první instinktivní rozhodnutí – změnit komunistickou stranu v nástroj reformy – ztroskotalo na sobeckých zájmech. Jeho další krok – oslabit komunistickou strukturu, avšak zachovat ji – zničil základní nástroj sovětské vlády. Šlo mu o dva cíle: přesunout těžké své moci ze strany do paralelní vládní struktury a podpořit vývoj směrem k regionální a místní autonomii.

V obou případech se Gorbačov přepočítal. Již od dob Leninových byla komunistická strana jediným orgánem, který vytvářel politiku. Vláda byla výkonným orgánem, který politiku realizoval, avšak nenavrhl ji. Nejvyšší funkci v sovětském systému zastával generální tajemník komunistické strany; od Lenina až po Brežněva měl vůdce komunistů jen zřídka kdy i vládní funkci. Výsledkem bylo, že ctizádostivé a podnikavé lidi přitahovala spíše komunistická hierarchie, zatímco do vládní struktury šli správní úředníci, kterým scházelo cit pro politiku, a někdy dokonce i zájem o její vytváření. Přesunem své báze z komunistické strany na vládní složku sovětského systému svěřil Gorbačov svoji revoluci armádě úředníků.

K podobnému uváznutí na mrtvém bodě vedla i jeho podpora regionální autonomie. Gorbačov nedokázal svoji touhu po vytvoření populární alternativy ke komunismu smířit se svojí leninistickou nedůvěrou k vůli lidu. Proto vytvořil systém v podstatě místních voleb, v nichž byly zakázány celostátní strany – s výjimkou komunistické. Když však – poprvé v ruské historii – mohl lid zvolit místní a regionální orgány, vyjevily se naplno hříchy ruské historie. Po tři sta let Rusko přivítávalo národy v Evropě, Asii a na Středním východě, avšak nedokázalo je smířit s vládnoucím centrem. Nepřekvapuje, že nově zvolené neruské vlády, které představovaly téměř polovinu sovětského obyvatelstva, začaly ve své většině vzdorovat historickým pánům.

Gorbačovovi scházely spolehlivé opory. Postavil si proti sobě obrovskou síť sobeckých zájmů, které byly pro leninský stát charakteristické

ké, avšak nepodařilo se mu přilákat nové stoupence, neboť nedokázal přijít se životaschopnou alternativou ani ke komunismu, ani ke koncepci centralizovaného státu. Gorbačov správně rozpoznal problémy své společnosti, i když brýlemi svého nelidského systému. A tak mu řešení stále unikala. Jako člověk uvězněný v místnosti s dokonale průhlednými, avšak nerozbitnými okny mohl dosti jasně pozorovat vnější svět, avšak v důsledku podmínek uvnitř místnosti nedokázal přesně pochopit, co vidí.

Čím déle pokračovala *perestrojka* a *glasnost*, tím více se Gorbačov dostával do izolace a ztrácel sebedůvěru. Když jsem se s ním na začátku roku 1987 poprvé setkal, byl euforický a vyzářovalo z něj přesvědčení, že jeho vylepšovací akce umožní jeho zemi obnovit postup na cestě k vůdčímu postavení. O rok později si již byl méně jistý. Řekl mi: „V každém případě Sovětský svaz již nikdy nebude tím, čím byl“ – což byla vzhledem k tak herkulovskému úsilí dosti dvojnásobná formulace. Když jsme se setkali na začátku roku 1989, prozradil mi, jak spolu s Ševardnadzem někdy v sedmdesátých letech dospěli k závěru, že komunistický systém je třeba změnit odshora dolů. Zeptal jsem se ho, jak mohl jako komunista dospět k tomuto závěru. „Bylo snadné poznat to, co bylo špatné,“ poznamenal Gorbačov, „ale poznat, co je správné, to už bylo obtížnější.“

Gorbačov odpověď nikdy nenašel. V posledním roce své moci se podobal člověku, kterého postihly černé chmury, který vidí, jak se na něj žene katastrofa, avšak nedokáže ji ani odvrátit, ani se střetu vyhnout. Účelem ústupků je obvykle přestávka v palbě, která má zachovat něco, co je považováno za podstatné. Gorbačov dosáhl pravého opaku. Každý nárazový pokus o další reformu byl jen dalším polovičatým opatřením, a tak pouze urychlil úpadek Sovětů. Každý ústupek otevíral cestu k dalším. V roce 1990 se již pobaltské státy odtrhly a Sovětský svaz se začal rozpadat. Největším paradoxem se stalo, že Gorbačovův úhlavní soupeř využil ke svržení samotného Gorbačova procesu, v němž se rozpadlo i ruské impérium, výsledek tristaletého úsilí. Jakožto ruský prezident potvrdil Jelcin nezávislost Ruska (a z toho vyplývající nezávislost ostatních sovětských republik). Tím fakticky skoncoval se Sovětským svazem a s ním i s Gorbačovovým postavením prezidenta Sovětského svazu. Gorbačov chápal, před jakými problémy stojí, avšak jednal zároveň příliš ukvapeně a příliš nerozhodně: příliš ukvapeně vzhledem k tomu, co jeho systém umožňoval, a příliš pomalu, než aby mohl zadržet stále se stupňující kolaps.

V osmdesátých letech potřebovaly obě supervelmoci čas k vlastní obnově. Reaganova politika uvolnila energii jeho společnosti; Gorbačovova

vyjevila nefunkčnost Sovětského svazu. Problémy Ameriky byly řešitelné změnou politiky, avšak v Sovětském svazu reforma přivodila urychlující se krizi systému.

V roce 1991 již demokracie měly za sebou vítězství ve studené válce. Avšak okamžitě poté, co dosáhly více, než bylo kdy vůbec považováno za možné, propukla nanovo původní diskuse o studené válce. Byl Sovětský svaz skutečně hrozbou? Nebyl by se rozložil i bez útřap studené války? Nebyla studená válka výmyslem politiků, kteří na svůj úkol nestačili a kteří narušovali základní harmonii mezinárodního pořádku?

V lednu 1990 jmenoval časopis *Time* Gorbačova „mužem desetiletí“. Při této příležitosti zveřejnil článek, v němž bylo formulováno jádro této teze. „Ve velké diskusi uplynulých čtyřiceti let měly vždy pravdu holubice,“ tvrdil autor.⁴⁶ Sovětské impérium nikdy nepředstavovalo skutečnou hrozbu. Americká politika byla buď irelevantní nebo rozpad Sovětů opozdila. Politika demokracií v uplynulých čtyřiceti letech si nezaslouží žádné uznání, dokonce ani za změny v sovětské zahraniční politice. A protože se vlastně ničeho doopravdy nedosáhlo, protože události prostě přišly samy, nelze z kolapsu sovětského impéria vyvodit žádné poučení, zvláště ne takové, z něhož by vyplývala potřeba americké angažovanosti ve vytváření nového světového pořádku, pořádku, který byl vynucen koncem studené války. Americká diskuse se vrátila na začátek. Byla to stará váhivá píseň amerického izolacionismu – že Amerika ve skutečnosti ve studené válce nevíťvila, nýbrž že v ní zvítězil Sovětský svaz, a že proto bylo čtyřicetileté úsilí zbytečné, protože události by byly probíhaly stejně dobře, a snad i lépe, kdyby je Amerika bývala nechala na pokoji.

Podle jiné verze tohoto uvažování studená válka vskutku existovala, avšak vítězství patřilo ideji demokracie, která by zvítězila bez ohledu na geostrategická opatření doprovázející konflikt mezi Východem a Západem. I tato verze byla úniková. Politická demokracie a myšlenka svobody bezpochyby poskytl program nespokojencům – zvláště ve východní Evropě. Potlačování věřících bylo stále obtížnější, neboť morálka vládnoucích skupin slábla. Demoralizaci však v první řadě způsobila stagnace systému a to, že příslušníci komunistické elity – a čím bylo jejich postavení vyšší, tím spíše znali fakta – stále jasněji chápali, že jejich systém prohrává v zápase, který vyhlásil za nejvyšší cíl svých dlouhých a krutých dějin. Situace připomínala podobnoství o vejci a slepici. Myšlenka demokracie mobilizovala opozici proti komunismu, avšak nemohla by tak rych-

le zvítězit, kdyby nenastalo současné zhroutení komunistické zahraniční politiky a nakonec i komunistické společnosti.

To byl zajisté názor marxistických interpretů mezinárodní politiky, kteří si navykli analyzovat „poměr sil“ a pro něž bylo daleko snadnější objevit příčiny sovětského zhroutení než pro americké pozorovatele. V roce 1989 dospěl marxistický profesor na Londýnské ekonomické škole Fred Halliday k závěru, že se rovnováha moci přesunula ve prospěch Ameriky.⁴⁷ Halliday to považoval za tragédii, avšak na rozdíl od oněch sebetřzlivých Američanů, kterým nešla přes rty slova uznání pro jejich zemi či pro její představitele, Halliday uznal, že k hlavnímu posunu v mezinárodní politice došlo za Reaganova prezidentského období. Americe se podařilo natolik zvýšit cenu, kterou musel Sovětský svaz platit za angažování má ve třetím světě, že v kapitole trefně nazvané „Socialismus v defenzivě“ Halliday interpretoval Gorbačovovo „nové myšlení“ jako pokus o usmíření amerických tlaků.

Nejpresvědčivější svědectví přišlo ze sovětských zdrojů. Počínaje rokem 1988 začali sovětsí badatelé uznávat sovětskou odpovědnost za neuspěch politiky détenté. Sovětsí komentátoři, kteří prokázali lepší pochopení přítomné détenté než mnozí američtí kritikové, upozornili na to, že politika détenté byla způsobem, jakým Washington bránil Moskvě v ohrožování existujícího vojenského a politického statu quo. Porušením této neepsané dohody a úsilím o jednostranné zisky vyvolalo Brežněvovo vedení reakci Reaganových let, s níž se nakonec Sovětský svaz nedokázal vyrovnat.

Jeden z prvních a nejzajímavějších sovětských „revizionistických“ komentářů napsal profesor Ústavu ekonomiky světové socialistické soustavy Vjačeslav Dašičev. V článku, který vyšel v listě *Litěraturnaja gazeta* 18. května 1988,⁴⁸ upozornil Dašičev na to, že historicky „chybné kalkulace a nekompetentní přístup Brežněvova vedení“ sjednotily všechny ostatní významné mocnosti světa v koalici proti Sovětskému svazu a vyprovokovaly závody ve zbrojení, které si Sovětský svaz nemohl dovolit. Tradiční sovětskou politiku distancování se od světového společenství, kterou doprovázela snaha o jeho podkopání, bylo proto nutné opustit. Dašičev napsal:

... z pohledu Západu sovětské vedení aktivně využívalo détenté, aby zvýšilo svoji vojenskou sílu a aby dosáhlo vojenské parity se

⁴⁷ Fred Halliday, *From Kabul to Managua: Soviet-American Relations in the 1980s*, Pantheon Books, New York 1989, s. 17, 108–109, 134–135.

⁴⁸ Vjačeslav Dašičev, „East-West: Quest for New Relations: On the Priorities of the Soviet State's Foreign Policy“, v: *Foreign Broadcast Information Service SOV-88-098*, 20. květen 1988, s. 4–8.

⁴⁶ Stobe Talbott, „Rethinking the Red Menace“, *Time*, 1. leden 1990, s. 69.

Spojenými státy a vůbec se všemi mocnostmi, které byly jeho protivníky – což bylo historicky bezprecedentní. Spojené státy, které byly ochromené vietnamskou katastrofou, citlivě reagovaly na rozšíření sovětského vlivu v Africe, na Blízkém východě a v jiných oblastech.

... Působení „zpětnovazebního“ efektu dostalo Sovětský svaz v zahraniční politice i v ekonomice do krajně obtížného postavení. Stály proti němu hlavní světové mocnosti – Spojené státy, Británie, Francie, SRN, Itálie, Japonsko, Kanada a Čína. Tato situace byla nebezpečná, neboť postavil se proti jejich značně vyššímu potenciálu daleko přesahovalo možnosti SSSR.⁴⁹

Stejného argumentu použil 25. července roku 1988 sovětský ministr zahraničí Eduard Ševardnadze v projevu na schůzi konané na sovětském ministerstvu zahraničí.⁵⁰ Vypočítal takové sovětské chyby jako afghánský debakl, spor s Čínou, staré podceňování Evropského společenství, nákladné závody ve zbrojení, odchod ze ženevských rozhovorů v letech 1983–1984, sovětské rozhodnutí rozmístit rakety SS-20 a obrannou doktrínu, podle níž musel být SSSR stejně silný jako každá potenciální koalice států proti němu. Jinými slovy, Ševardnadze se postavil proti téměř všemu, co Sovětský svaz po čtvrt století podnikal. Nepřímou tím uznal, že západní politika měla na Sovětský svaz velký vliv, neboť kdyby demokracie sovětský avanturismus nepotrestaly, sovětská politika mohla být úspěšná a nevyžadovala by přehodnocení.

Konec studené války, o který americká politika usilovala za vlády osmi prezidentů, zastupujících obě hlavní politické strany, se do značné míry podobal tomu, co v roce 1947 předpověděl George Kennan. Bez ohledu na to, jak smířlivou politiku mohl Západ vést, potřeboval sovětský systém příznak trvalého vnějšího nepřítelů, aby mohl zdůvodnit utrpení, které uvaloval na svůj lid a aby mohl udržovat ozbrojenou sílu a bezpečnostní aparát, které byly nezbytné pro jeho vládnutí. Když pod tlakem stupňující se západní reakce, která vyvrcholila za Reaganova prezidentství, nahradil dvacátý sedmý sjezd oficiální doktrínu koexistence doktrínou vzájemné závislosti, zmizelo tím opodstatnění pro vnitřní represie. Tehdy se stalo zřejmým, jak předpověděl Kennan, že Sovětský svaz, jehož občané byli vychováni k disciplíně a nemohli okamžitě přejít ke kompromisu

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ Eduard Ševardnadze, „The 19th All-Union CPSU Conference: Foreign Policy and Diplomacy“, *International Affairs* (Moskva), říjen 1988.

a souladu, se přes noc stane z jedné z nejsilnějších „jednou z nejslabších a nejžalostnějších společností“.⁵¹

Jak jsem již poznamenal, Kennan nakonec došel k přesvědčení, že jeho politika zadržování byla pojata příliš militaristicky. Přesněji by bylo ji ně hodnocení: že Amerika – jako vždy – oscilovala mezi přílišným spolehaním se na vojenskou strategii a přílišnou emocionální závislostí na obřádku protivníka. I já jsem příliš kriticky posuzoval mnohé politické směry, které byly vydávány za součást politiky zadržování. Avšak celkový směr americké politiky byl pozoruhodně prozíravý a zůstal konstantní i přes změny vlád a neuvěřitelně pestrout paletu osobností.

Kdyby Amerika neorganizovala odpor v době, kdy se příliš sebejistě komunistické impérium chovalo tak, jako by mu patřila budoucnost, a kdy se mu dařilo přesvědčit národy a světové představitele, že tomu tak bude, mohly se prosadit komunistické strany, které již tehdy byly největšími politickými stranami poválečné Evropy. Západ by neunesl řadu krizí kolem Berlína – a dalo se očekávat, že přijdou další. Kremľ využil amerického povietnamského traumatu a poslal své zástupce do Afriky a vlastní jednotky do Afghánistánu. Byl by se stal daleko důraznějším, kdyby Amerika nechránila globální rovnováhu sil a nepomohla v obnově demokratických společností. To, že Amerika nechápala svou roli z hlediska mocenské rovnováhy, ještě zhoršilo její trápení a dále zkomplikovalo vývoj, avšak inspirovalo zároveň nebyvalou obětavost a tvořivost. Nezměnilo to nic na skutečnosti, že to byla Amerika, kdo uchoval globální rovnováhu a tím i světový mír.

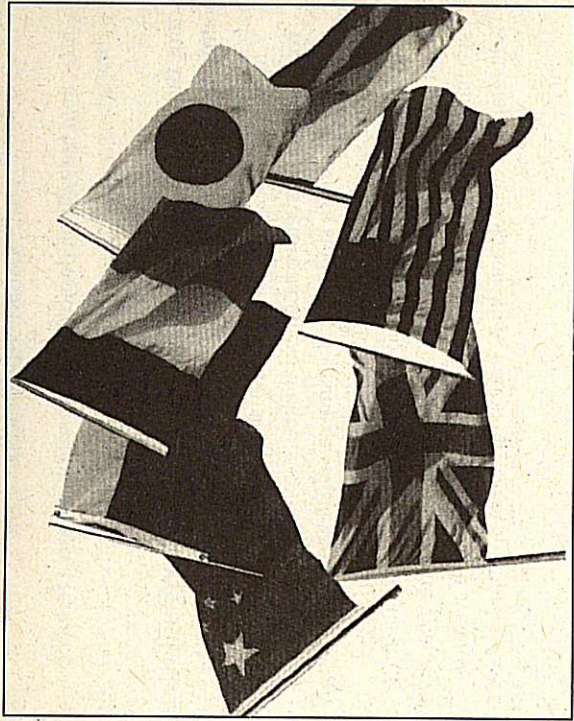
Vítězství ve studené válce samozřejmě nebylo úspěchem jediné americké vlády. Vzešlo z kombinace čtyřiceti let úsilí obou amerických politických stran a sedmdesáti let komunistického kostmatění. Fenomén Reaganova vzešel ze šťastné kombinace osobnosti a příležitosti: o deset let dříve by se Reagan jevil jako příliš bojovný, o deset let později jako příliš užce zaměřený. V období, kdy Sovětský svaz slábl a začal o sobě pochybovat, bylo zapotřebí právě Reaganovy kombinace ideologické bojovnosti, která mobilizovala americkou veřejnost, a diplomatické pružnosti – něčeho, co by konzervativci jinému prezidentovi nikdy neodpustili.

Avšak Reaganova zahraniční politika se spíše podobala nádhernému západu než úsvitu nové éry. Studená válka byla jako stvořená pro tradiční americké představy. Existovala dominantní ideologická výzva, díky níž bylo možné uplatnit na většinu světových problémů univerzální zásady,

⁵¹ „X“ (George F. Kennan), „The Sources of Soviet Conduct“, v: *Foreign Affairs*, sv. 25, č. 4 (červenec 1947), s. 580.

byť i ve zjednodušené podobě. A existovala jasná a reálná vojenská hrozba, jejíž zdroj byl jednoznačný. Trýzeň Ameriky – od Suezů až po Vietnam – byla důsledkem aplikace univerzálních principů na specifické případy, pro něž se, jak se ukázalo, nehodily.

Ve světě po skončení studené války neexistuje žádná obecná ideologická hrozba, ani – alespoň v době, kdy píší tyto řádky – jediná geostrategická konfrontace. Téměř každá situace je speciální. Přesvědčení o americké výjimečnosti inspirovalo americkou zahraniční politiku a dalo Spojeným státům sílu prosadit se ve studené válce. V multipolárním světě jedenaadvacátého století si však tato víra bude vyžadovat daleko subtilnější aplikaci. Amerika si nakonec bude muset položit otázku, již se po většinu svých dějin dokázala vyhýbat: zda její tradiční chápání sebe sama jako majáku nebo vůdce křížáckého tažení dosud vyjadřuje možnosti, které má, nebo zda je omezuje; zda zkrátka nebude přece jen muset vytvořit nějakou definici svého národního zájmu.

31. kapitola

Nový světový pořádek: rekapitulace

Začátkem posledního desetiletí dvacátého století se zdálo, že wilsonismus triumfuje. Podařilo se současně překonat jak komunistickou ideologii, tak sovětskou geopolitickou hrozbu. Mravní opozice proti komunismu splynula s geopolitickým úkolem – odporem proti sovětskému expanzionismu. Není divu, že prezident Bush vyhlásil svoji naději v nový světový pořádek klasicky wilsonovským jazykem:

Máme vizi nového partnerství národů, které přesahuje studenou válku. Partnerství založeného na konzultacích, spolupráci a kolektivním jednání, zvláště prostřednictvím mezinárodních a regionálních organizací. Partnerství sjednocovaného principy a zákonnosti, opírajícího se o rovnoměrné rozdělení nákladů a závazků. Partnerství, je-